

Nyelv és gondolkodás

ADAM SCHAFF

Ezek a fejtegetések egy, a nyelvnek a megismerésben való aktív szerepével foglalkozó monográfia részét alkotják, s tárgyük az a probléma, amelyet gyakran a gondolkodás és nyelv közötti viszony problémájának neveznek. Gondolkodáson itt az emberi gondolkodást értjük; fejtegetéseink szempontjából nincs jelentősége annak, hogy esetleg meg lehetne alkotni a gondolkodás valamely más, olyan fogalmát, amelynek fogalmi apparátusa alapján azután beszélhetnénk például az ember és egyes magasabb rendű állatok gondolkodási folyamatairól. A probléma lényege az, hogy az emberi gondolkodás vonatkozásában két folyamatot — a „tisztá” gondolkodást és a gondolatok „másodlagos” verbalizálását — különböztethetünk-e meg, vagy *lényegében* egy folyamattal van-e dolgunk: a valamely nyelven történő gondolkodás folyamatával, amivel nincs ellentétben az a tény, hogy a különböző nyelveken, sőt a különböző materiális jelentéshordozókon (szó-nyelv — gesztus-nyelv) alapuló nyelveken kifejezett gondolatoknak a tartalma egy és ugyanaz lehet. Ezzel nincs ellentétben az a tény sem, hogy az emberi gondolkodásnak vannak bizonyos nyelven kívüli komponensei (másodrendű jelentőségű komponensekként), amelyek azonban nem határozzák meg azt, hogy mi a tipikus az emberi gondolkodás szempontjából ennek globálisabb felfogásában.

Fejtegetéseinket néhány megjegyzéssel kell kezdenünk a nyelv és a gondolkodás fogalmára vonatkozóan. A nyelvészetben általában megkülönböztetjük a *beszédet* és a *nyelvet*. A „beszéd” az emberek között hangjelek segítségével lefolytatott közlés, kommunikáció konkrét folyamatát értjük, a „nyelven” pedig a beszéd valóságos folyamatától elvonatkoztatott értelmi és nyelvtani szabályok rendszerét. Ennek a felosztásnak megfelelően — amelyet ma de Saussure nyomán általánosan elfogadnak — a beszéd a nyelv aktualizációja, a nyelv pedig a beszéd absztraktuma, potenciája.

A nyelv — rendszer, amelyben meghatározott jelentést rendelünk meghatározott (potenciális, a beszéd aktusában realizált) anyagi hordozókhoz — hangsoportokhoz. Az olyan élőlény, amely bizonyos hangokat nem meghatározott jelentés hordozóiként realizál (legyen bár ezeknek a hangsoportoknak valamely nyelvben meghatározott jelentésük is), nem használja a nyelvet ebben az értelemben — nem beszél; ilyen például a papagáj, amelynek megtanították valamely nyelv szavait. Ezzel szemben sok szempontból célszerű és természetes, hogy ugyanazon nyelv használatának tekintsük azt, ha az értelmi és nyelvtani szabályok ugyanazon rendszerét különböző anyagi hordozókon realizáljuk (pl. beszéd, fonetikus írás, vagy ha a hangnyelvnek legalább egyes szavai mellé meghatározott jeleket rendelünk, és ezt a szimbolikát az emberek közötti kommunikációban használjuk).

A magasabb rendű idegtevékenységgel foglalkozó fiziológusok néha vizsgálják, hogy mennyire magunkhoz való beszédből áll gondolkodásunk, azaz milyen mértékben olyan fiziológiai folyamat, amely artikulációs szerveinket igénybe veszi. A gondolkodás és beszéd — és ezen keresztül a nyelv — közötti esetleges kapcsolat ezen aspektusával itt nem fogunk foglalkozni. Bizonyosnak tekintjük, hogy van *belső beszéd* — vagyis felhasználjuk a nyelvet szervezeten belüli, lényegében agyon-belüli folyamatként. Ilyen folyamatot él át kétség-telenül például az, aki hosszan el szokta „mondani magának” és „gondolatban csiszolgatni” szokta az általa leírandó szövegrészletet, mielőtt elhatározza a leírását.

Abból, amit a fentiekben elmondtunk a nyelv bármilyen alakban és bármilyen — beszédre vagy ezzel rokon — célra való használatának lényegéről, következik, hogy *a nyelv használata, implikálja a gondolkodást*, ugyanis implikálja a nyelv anyagi jelentéshordozóival kapcsolatos jelentések megértését. Tehát az a tézis, hogy nem lehet a nyelvet használni (a „belső beszédben” vagy kommunikációban) gondolkodás nélkül, analitikus állítás, amely a nyelv használatának, rövidebben: a nyelvnek definíciójából következik. Ez azonban egyáltalán nem jelenti, hogy a megfordított állítás is analitikus lenne, azaz az a tétel, hogy minden (emberi) gondolkodási aktus implikálja az egyénben az emberek közötti kommunikáció során kialakult és elsajátított nyelvet. Ez a tézis a „gondolkodás” megfelelő definíciójával kaphatna analitikus jelleget. Mi azonban szintetikus tézisként kezeljük — fejtegetéseink központi hipotéziseként —, amely — véleményünk szerint — az empirikus tudományok egész csoportjának ismeretanyagán alapul, és amelynek tárgya az emberi gondolkodás és az emberi cselekvés.

Ez a hipotézis tehát abból áll, hogy *nem lehet gondolkodni* (scil. — emberi módon), és sajátos módon, az ilyen gondolkodás által meghatározottan cselekedni, *ha a nevelés során, az élet megfelelő szakaszában, az emberi közösségben nem tanultuk meg valamely nyelv használatát; hogy a gondolkodás mindig bizonyos nyelven való gondolkodás*, és nem olyasmi, amit stádiumokra lehetne felbontani: a nyelv előtti gondolkodás stádiumára és egy ezt követő stádiumra, amelyben a gondolatokat valamely nyelv szavaiba „öltöztetjük”, valamely nyelvi sablonba szorítjuk (bár igaz, hogy az egyik nyelven elgondolt gondolatot utóbb le lehet fordítani más nyelvre).

A fenti tézist hipotézisnek mondjuk nem csak szintetikus jellege miatt, hanem tekintettel arra is, hogy egyáltalán nem fogadják el általánosan; ellenkezőleg, amint arról később még szó lesz, még erősen vitatják. Ugyanakkor azonban, mint a fentiekben megállapítottuk, a legkülönbözőbb tudományos anyagok által mérhetetlenül erősen alátámasztott hipotézisnek tekintjük.

Ha absztraktnan nézzük a kérdést, két különböző út van, amelyen meg lehet kísérelni a fent jellemzett problémának, a „gondolkodás és nyelv viszonyának” megoldását.

Az egyikre a „tisztá” fogalmi elemzés a jellemző, amint azt például a fenomenológia végzi. Ezt, tekintettel spekulatív jellegére, nem fogadhatjuk el az olyan filozófiában, amely tudományosságra törekszik, vagyis kizárja az olyan tézisek hirdetésének lehetőségét, amelyek ellentétben állnak a szaktudományok téziseivel, fejlődésüknek modern szakaszában. Ezért csak megemlítjük, hogy a mai napig is vannak ilyen spekulatív irányzatok. Csodálatosképpen nem egyszer az előkelőnek látszó és tudományos rangot igénylő filozófia köntösében is jelentkeznek.

A második út a szaktudományok adatainak elemzésén keresztül vezet. Sokkal szerényebb pozíciót tulajdonít a filozófiának, mint a „tudományok királyának” hagyományos pozíciója, de sokkal szolidabb, és kevésbé érheti a spekulativitás vádjá. Véleményem szerint csak ez az út felelhet meg a tudomány nevére igényt tartó filozófiának.

A mi konkrét esetünkben a szaktudományok a filozófus számára különösen két pontban kínálnak igen érdekes vizsgálati lehetőségeket. Ezek: egyrészt annak vizsgálata, hogy mi történik a gyermeki pszichikumban abban az időszakban, amikor a gyermek beszélni tanul, és hogy a nyelvi kommunikációban való részvétellel kapcsolatos készségek elsajátítása hogyan kapcsolódik össze az olyan viselkedési formák kialakulásával, amelyek a sajátos emberi gondolkodás megnyilvánulásai. Másrészt: az olyan emberek viselkedésére, pszichikumára vonatkozó vizsgálatok, akik ilyen vagy olyan mértékben elvesztették képességüket a nyelvi kommunikációkban való részvételre (afáziában szenvedő betegek).

Az első esetben a fejlődéslelektan (a gyermeklélektan) tanúságaival van dolgunk. Különleges változata a fejlődési patológia, amely a sükettség miatt néma gyermekek fejlődésével foglalkozik.

A második esetben az olyan tudományok tanúságára gondolunk, amelyek a nyelvi gondolkodás képességének az agyfunkció megsérüléséből származó elvesztése következtében beálló beszédpatológiával foglalkoznak.

Kezdjük tehát az emberrel és a megismerési funkcióval foglalkozó ezen szaktudományi ágak által szolgáltatott adatok elemzésével, és csak azután kíséreljük meg az előadott általános tézis megindokolását.

*

Elméletileg a fejlődéslelektannak kellene a bennünket foglalkoztató problémával kapcsolatos legfontosabb adatokat szolgáltatnia. Sajnos azonban nem szolgáltat ilyen adatokat. Nem azért, mert ezt nem teheti, hanem azért, mert nem vetette fel világosan a mi nézőpontunkból döntő jelentőségű problémákat. Mindenesetre nem vetette fel őket elég szélesen és átgondolt módon. Ez csodálatosnak tűnhet, mivel a fejlődéslelektan problematikájának egy fontos kérdéséről van itt szó; az ide vágó szakirodalom elemzése azonban mégis azt mutatja, hogy valóban ez a helyzet. Erre a bennünket általában érdeklő problémára a szakirodalomban vagy egyáltalában nem fordítanak figyelmet, mivel legtöbbször igen részletes, de egyben igen töredékes jellegű vizsgálatokra összpontosítanak, vagy pedig egyszerűen *feltételezik* ennek valamilyen megoldását, és nem foglalkoznak az e bonyolult problémára vonatkozó fáradtságos vizsgálatokkal. Ennek kétségtelenül az az oka, hogy a fejlődéslelektan, még amikor általánosabb elméleti kérdéseket is tárgyalt, a probléma más oldala iránt érdeklődött: a fejlődési folyamat *folytonossága* érdekelte, a legegyszerűbb formáktól a legbonyolultabbakig. Ez a probléma vitathatatlanul fontos, de mindez nem indokolja meg az általunk felvetett problematika elhanyagolását, sőt figyelmen kívül hagyását.

Az első fajta szakirodalmat annyi munka képviseli, hogy nem is szükséges bemutatnunk. Elegendő, ha kézbe vesszünk valamely szakmunkát, amely a meghatározott korú gyerek szókincsének növekedésével, a gyermeki beszédben uralkodó nyelvtani típussal, a szintaxis fejlődésével stb. stb. foglalkozik — és ilyen munka jelenleg igen sok van a nemzetközi szakirodalomban —, és máris meggyőződhetünk, hogy ezek a munkák mentesek minden szélesebb

elméleti koncepciótól, és hogy idegen tőlük az alapvetőbb problematika iránti érdeklődés. Ez nem csökkenti az ilyen munkák jelentőségét és súlyát, de különálló helyet jelöl ki nekik.

A második típusú felfogást például Piaget-nek a húszas évekből származó munkái képviselik. Ezekben a munkákban a szerző hallgatólágon *feltételezi* a gyermek gondolkodásának és beszédének egységét, és a gyermek gondolkodását a beszéden keresztül vizsgálja. Például az a tézis, hogy a gyermek gondolkodása egocentrikus, kizárólag a beszédének megállapított egocentrizmusán alapul, azaz azon a megállapításon, hogy a gyermek önmagáról beszél, és nem törődik partnerének álláspontjával. A bennünket érdeklő probléma vonatkozásában az ilyen kiindulópontnak érdekes és mélyenszántó bírálatát találjuk meg Vügotzskij fejtegetéseiben Piaget-ről.¹

A következőkben igyekszünk megállapítani, hogy mit meríthetünk mégis a bennünket érdeklő problémakörben a lélektani szakirodalomból. Ennek az a célja, hogy megmutassuk a már megállapított tényeket és jelentőségüket a mi problémánk szempontjából, valamint az, hogy jelezzük a még meg nem valósított feladatokat.

A beszéd és gondolkodás közötti kapcsolat problémájának kidolgozásában a szovjet fejlődéslelektani iskola, amely L. Sz. Vügotzskijtől indult ki, kivételes helyet foglal el. Ez az egyetlen lélektani iskola a világon, amely látta a bennünket érdeklő probléma fontosságát, és valami fontosat tett ebben a körben. Ez a kivételesség érthető, ha figyelembe vesszük az iskola filozófiai alapjának hatását a lélektani problematika felfogására. Ha a marxista ismeretelmélet álláspontjára helyezkedünk, egyszerűen nem lehet nem észrevenni a beszéd és gondolkodás közötti kapcsolat problémájának jelentőségét fejlődésük folyamata számára.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy ezen kívül a lélektani irodalomban nem találunk fejtegetéseket a bennünket érdeklő kérdésről. Ezek a vizsgálatok azonban vagy csak közvetve kapcsolatosak a mi problémáinkkal, vagy kiszakított tények szórványos feljegyzései, de nem rendszeres vizsgálatok; ez azt bizonyítja, hogy ezt a problematikát a legtöbb pszichológus nem értékelte, sőt nem is vette észre. Piaget, mint már említettük, a húszas években írt munkáiban feltételezi a gondolkodás és beszéd egységét, ami lehetővé teszi a gyermek pszichikumának további vizsgálatát a beszéde alapján. Hasonlóképpen jár el Stern, aki a gondolkodás és a beszéd fejlődési stádiumaira vonatkozó elméletét perszonalisztikus alapfeltételekre alapozza, de nem *vizsgálja* a beszéd és gondolkodás közötti kapcsolat problematikáját a gyermek fejlődésében. Más szerzőknél is találunk megállapításokat és gondolatokat erről a témáról, vannak közöttük érdekesek is, de nem találjuk meg bennük azt a törekvést, hogy álláspontjuk megalapozására valamely vizsgálatokat folytassanak. Így például Delacroix a gyermek intellektualizálódásáról úgy beszél, mint fejlődésének minőségileg új szakaszáról, amely a beszéd funkciójával együtt jelenik meg.² Kainz hangsúlyozza a szó szerepét a gyermeki fogalomképzésben,³ amikor ennek a folyamatnak gyorsaságával és gazdaságosságával foglalkozik. Ez a probléma azonban csak a szovjet szakirodalomban (és bizonyos mérték-

¹ Вүготский, С. Л.: Мышление и речь. Lásd a következő kötetben: Вүготский, С. Л.: Избранные психологические исследования. Изд. Ак. Пед. Наук. РСФСР. Moszkva, 1956. 39–388. o.

² Delacroix, Henrik: Le langage et la pensée. Párizs, Alcan, 1924. 266. o.

³ Kainz, Friedrich: Psychologie der Sprache. 2. Bd. Stuttgart, Enke, 1960. 111. és köv. o.

ben a lengyel krakkói iskolában is) fordul elő teljes terjedelmében mint vizsgálatok tárgya.

Ebben a körben a mai napig a legjelentősebb munka L. Sz. Vügotzskij idézett munkája, amely egészében a bennünket érdeklő problémával foglalkozik.

Vügotzskij a „gondolkodást” szélesen, „a világban való tájékozódás” értelmében fogja fel. Ezért mind a filogenetikai aspektusban, mind pedig a ontogenetikai aspektusban külön tudja megvizsgálni a gondolkodás és a beszéd kialakulásának tényezőit és útjait; a gondolkodás ilyen értelmezése esetén ugyanis világos például, hogy az ember filogenézisében és ontogenézisében a gondolkodás kifejlődése megelőzi a beszéd fejlődését. Vügotzskij ezen felül feltételezi, hogy a gondolkodás és a beszéd fejlődésének tényezői és útjai függetlenek egymástól a filogenezis és az ontogenezis bizonyos (korai) szakaszaiban. Különbözik kétsége afelől, hogy bizonyos pillanatban a két fejlődési vonal összeér, és ettől kezdve egységet alkot (az ember gondolkodása ver-bálissá válik).

„Az azonban, ami a legfontosabb a gyermek gondolkodásának és beszédének fejlődéséről szóló ismereteinkben, abból áll, hogy bizonyos pillanatban, amely a korai időszakra esik (körülbelül a kétéves korban), a gondolkodás és a beszéd fejlődésének vonala, amely addig külön-külön futott, összetalálkozik és egybeesik fejlődésében, és így az emberre annyira jellemző teljesen új viselkedési forma kialakulását indítja el.”⁴

Vügotzskij nem kételkedik abban, hogy ez a pillanat fordulópont a gyermek pszichikus fejlődésében. Elismeréssel ismétli meg Stern megállapítását, hogy a gyermek akkor hajtja végre legnagyobb felfedezését életében, amikor felismeri, hogy a dolgoknak nevük van (abban az értelemben, hogy a társadalom, amelyben a gyermek fejlődik, így nevezi őket). Vügotzskij azonban nem áll meg az általános hipotéziseknél, hanem a problémákat a fogalmak kialakulásának módjára vonatkozó kísérleti vizsgálatok tárgyaként is felveti. A würzburgi iskola idealizmusával vitatkozva Vügotzskij és munkatársai a szónak a figyelem aktív irányításában betöltött funkcionális használatát, valamint az elemzés, az elvonatkoztatás és a szintézis folyamatában való szerepét vizsgálták (lásd különösen az idézett munka 160. és köv., valamint 198. és köv. oldalait).

Amikor a problémát a fogalmi gondolkodás genezisére és fejlődésére vonatkozó kísérleti vizsgálatok területére helyezi, Vügotzskij megragadja a gondolkodás és beszéd egységének központi problémáját. Vizsgálati hipotézise éppen az az egység, amely a korai gyermekkortól kezdve meghatározza az emberi gondolkodás specifikumát: a beszélő gyermek gondolkodása mindig nyelvi, verbális, a beszéd pedig mindig intellektuális. Vügotzskij következetesen azonosítja a fogalmat és a szó jelentését (id. mű. 161. o.). Igen részletesen vizsgálja ennek az egységnek problémáját: megkülönbözteti a beszéd fizikai és szemantikai oldalát, valamint nyomon követi kapcsolataik fejlődését (329—335. o.), megvizsgálja a fogalmak fejlődését a pszeudofogalmaktól (a „pszeudofogalmon” Vügotzskij azt érti, hogy a gyermekek az általános szavakat konkrét értelemben használják) a tulajdonképpeni fogalmakig, szorosan összekapcsolva a beszéd funkcióinak fejlődésével (331. és köv. oldalak). Vügotzskij végig dinamikus elemzéssel dolgozik — nem csak általában álla-

⁴ Вьготский: Id. mű 132—133. o.

pítja meg, hogy a felnőtt ember gondolkodása nyelvi gondolkodás, hanem megvizsgálja a folyamat dinamikáját is, amely ennek az emberi gondolkodásnak a kialakulásához vezet.⁵ Ez lehetővé teszi számára, hogy eredetien, Piaget-től eltérően magyarázza a szinkretizmust a gyermek gondolkodásában, valamint a fejlődést az analitikai gondolkodás irányában. Lehetővé teszi számára a hangos gondolkodás, a belső beszéd funkciójának és jellegének megmagyarázását, valamint annak a hipotézisnek felvetését, hogy a gyermek hajlamot mutat a hiposztázisra, mivel nála a szó erősebb kapcsolatban van a tárggyal stb. Ez természetesen csak jelzi Vügozskij problematikáját, anélkül, hogy egészében kimerítően bemutatná azoknak teljes területét. Más a célom: meg akarom mutatni, hogy ő nem csak megértette a probléma fontosságát, hanem sikerült annak kísérleti alakot is adnia.

Vügozskij iskolája folytatja Vügozskij gondolatait, és sikeresen építi fel a megfelelő vizsgálatokat imponáló, sehol máshol meg nem található egységgé.⁶

A legnagyobb érdeklődést itt, tekintettel az elméleti általánosítás kísérletére, Lurija művei kell hogy keltsék, mindenekelőtt azok a vizsgálatai, amelyek a szónak az ember új megismerési kapcsolatainak kialakításában játszott szerepére vonatkoznak.⁷ A szovjet iskola bőséges vizsgálatai lényegében a bennünket érdeklő problémával kapcsolatos összes kérdéseket felölelik.

A lengyel szakirodalomban különös figyelmet érdemelnek a bennünket érdeklő területen a krakkói iskola vizsgálatai. Számos munkán kívül, amelyek a gyermek beszédének különböző aspektusait vizsgálják aprólékosan, találunk bennük jelentős elméleti általánosításokat is. Erre példa lehet Stefan Szuman elmélete, amely szerint a gyermek a tárgyak világát úgy építi fel magában, hogy a neveikkel együtt ismeri meg őket. Ezen az alapon magyarázza meg a szerző a szó általánosító funkcióját, amely szükségtelessé teszi a képzeletet.⁸ Ez a tézis különben megegyezik a szovjet pszichológusok — Ljubinszkaja és Rosengardt — korábbi vizsgálataival, valamint az amerikai pszicholingvisztikusok (Erich Lenneberg és mások) eredményeivel, amelyek a beszédnek a tárgyak észlelésére gyakorolt hatását hangsúlyozzák.

Ne felejtjük el azonban, hogy ezek a részleges eredmények is kivételesek az általános képben. A fejlődéslelektannak eddig nemcsak megoldania, hanem még tudatosan felállítania sem sikerült a bennünket érdeklő problémát. Ezért a kielégítetlenség érzetét hagyja a filozófusban, aki joggal fordul hozzá válaszáért bizonyos őt érdeklő kérdésekre. Ez a tény azonban negatív következményekkel jár magára a fejlődéslelektanra nézve is. Ameddig „ugyanis

⁵ „A gondolat nem kifejeződik a szóban — írja Vügozskij —, hanem abban készül is el. Ezért beszélhetünk a gondolat levéséről (lét és nem-élet egységéről) a szóban.” (Id. mű 330 és 332. o.). Ezt a Vügozskij-féle, igen hegeli megfogalmazású megállapítást különösen fontosnak és alkotó jelentőségűnek tartom.

⁶ A. R. Lurija adja meg ezeknek a munkáknak és vizsgálatoknak rövid összefoglalását a következő munkában: Лурья, А. Р.—Юдович, Ф. Р.: Речь и развитие психологических процессов у ребенка. Изд. Ак. Пед. Наук. РСФСР. Москва, 1956. 13—22. o. Beszámol ezekről a vizsgálatokról a következő munka is: Лурья, А. Р.: Роль мовы в усztaltowaniú proctów psychiesnych dzieha. Psychologia Wychowawcka, 1959. ápr.-jún. II/XVI. köt. 132. és 139. o. Lásd a 19. lábjegyzetet. Az erre vonatkozó legrészletesebb adatokat Lurija következő cikke tartalmazza: Развитие речи и формирование психологических процессов. Психологическая Наука в СССР. I. köt. Москва. 516—577. o.

⁷ Лурья: Id. mű 556. és köv. o.

⁸ Szuman, Stefan: Rozwój tresci slownika dzieci. Studia Pedagogiczne, II. köt. 1955. 9. o.

nem sikerül felállítania központi elméleti problémáit, addig részvizsgálatai, amelyeket megfelelő elméleti és módszertani alap nélkül végeznek, mindig adalék jellegűek maradnak, sőt különböző „tényescskék” egyszerű összegyűjtésévé válhatnak anélkül, hogy a pszichológusok tudatában lennének: vajon ezeknek a tényeknek ismerete általában szükséges-e a további vizsgálatokhoz, és vajon minden egyes esetben éppen így kell-e őket összegyűjteni és rendszerezni.

Nem fest jobban a helyzet a fejlődéslélektan speciális területén sem, amely döntő szerepet játszhatna a bennünket érdeklő problémára adandó válasz kidolgozásában, nevezetesen a néma gyermekek lélektana és a „vadon” felnevelt gyermekek lélektana területén. Ha szabad ezt a kifejezést használnunk e fogyatékoságuk miatt szerencsétlen emberek vonatkozásában, ezeknek a gyermekeknek fejlődése a bennünket érdeklő probléma szempontjából hatalmas kísérleti területet kínál. Sajnos, amit ezen a területen látunk — néhány dicséretes kivételtől eltekintve —, nem több a nem legjobb fajta szépirodalomnál, vagy egyszerűen spekuláció. Különösen érvényes ez az úgynevezett „vad” gyermekekre vonatkozóan. Ezzel szemben a süketnéma vagy vak és süketnéma gyermekekre vonatkozó vizsgálatok többnyire más, szűken prakticista irányban haladtak, ami különben a megismerési bázis túlságos leszűkítése miatt gyengítette a gyakorlati hatás lehetőségét is. Ebben a vonatkozásban is kivételes helyet foglal el a szovjet iskola,⁹ de még ez is igen bátorítanul közeledik a bennünket érdeklő problémához.

Micsoda fantasztiák elméleti lehetőségeket nyitnak meg például az úgynevezett „vad” gyermekekre vonatkozó vizsgálatok! Az aveyroni vad fiú, Caspar Hauser, a két „farkas”-leány Indiában stb. Sajnos ezeket az eseteket nem vizsgálták meg, és ami a múltat illeti, nem is vizsgálhatták meg — tudományosan. Pedig ezek egyedi, meg nem ismétlődő esetek. A beszéd természetes fejlődése hiányának hatása a valóság észlelésére, a világban való tájékozódásra és a gondolkodásra stb. stb. — íme azoknak a problémáknak rövid felsorolása, amelyekre az ilyen gyermekek vizsgálata igen érdekes fényt vetetett volna.

Fontos itt továbbá a tartós *alalia* (a beszédképesség elvesztése), amelyet a beszélő környezet hatásának hiánya okoz (a két indiai kislány — Amala és Kamala — esete a XX. század elején), valamint — és talán legelsősorban — a világban való tájékozódás megváltozásának jellege a beszédfunkció megjelenésének hatása alatt olyan embernél, aki nem tanult meg a normális életkorban beszélni. Vegyük például Caspar Hauser beszámolóját arról, hogy a világot foltok halmazaként látta azelőtt, majd mikor megtanulta nevüket, észrevette a dolgok világát (lásd Fr. Kainz: Id. mű. 149—156. o.). Ezt a beszámolóját tanítójának szavaiból ismerjük. Nem a tanító elbeszélésének megbízhatóságában kételkedem, hanem arra gondolok, hogy milyen nagy jelentőségű problémákat lehetett volna ezen az úton megvizsgálni.

Nem kevésbé értékesek lehetnek a születésük óta süketnéma gyerekek, és még inkább a vak és süketnéma gyermekek pszichikumára vonatkozó vizsgálatok a nyelv-előtti időszakban és a beszéd megtanulása után. Természetesen csak abban az esetben, ha ezeket a vizsgálatokat tudatosan a gondolkodás és nyelv közötti kapcsolat felderítése felé irányítanák. Az erre a témára vonatkozó rendelkezésre álló munkák azonban nem felének meg ezeknek a követelményeknek. Még Helen Keller és Laura Bridgman klasszikus esetét

⁹ Lásd erről a beszámolót a következő munkában: Яромленко, А. В.: Очерки психологии глухонемых. Изд. Ленинградского Университета, 1961.

sem vizsgálták meg kellőképpen. Helen Keller önéletrajza igen érdekes, különösen az a része, ahol annak a felfedezésnek, hogy a tárgyaknak neveik vannak, pszichikai életének további fejlődésére gyakorolt hatásáról beszél. Ez azonban csak saját élményeinek töredéke, amelyet nem vizsgáltak meg tudományosan, és ezen felül figyelembe kell venni, hogy Helen Keller gyermekkorában vesztette el hallását, beszélnépeségét és látását, amikor már valamit beszélt, és a „water” szó megmaradt emlékezetében. Ez kétségtelenül megkönnyítette ennek a névnek későbbi „felfedezését”. Helen Keller különben kifejezetten beszél erről, leírva annak a napnak élményeit, amikor megértette a „water” nevet tenyerére író tanárnője ujjainak mozgását, míg másik kezén a folyó víz áramlását érezte: „Hirtelen megrezzent bennem egy ködösen szétfolyó emlék valami emlékezetemben levőről, a visszatérő gondolkodás felvillanása, és a beszéd titka bizonyos fokig megnyílt előttem.”¹⁰

Jerusalem, aki Laura Bridgman esetét tanulmányozta saját visszaemlékezései, valamint nevelőinek feljegyzései alapján, megállapítja, hogy az elvont gondolkodás csak a beszéd megtanulásával egyidejűleg jelentkezett nála (ez a beszéd érintési jelekből állt).¹¹ Louis Arnould a vak és süketnéma Marie Hurtin példáján hangsúlyozza a jel—tárgy viszony megértésének fontosságát.¹²

Nos, ezen a területen, amely a gondolkodás és a beszéd mechanizmusára vonatkozó megismerés valódi kincsét rejtí magában, eddig igen keveset végeztek. Különböző szerzőknél szórványos megjegyzéseket találunk, amelyek egyetértően aláhúzzák a nyelvi jeleknek az elvont gondolkodás fejlődésében játszott szerepét, de ez inkább filozofálás, mintsem bizonyítékok összeállítása vizsgálatok segítségével. (Különbözik hasonló a helyzet a különböző szerzőknek a normális gyermek gondolkodásával és beszédével kapcsolatosan tett megjegyzésével kapcsolatban is.)

Mint már jeleztem, ebben a vonatkozásban is dicséretes kivétel a szovjet iskola; nem csak sikerült felállítania a problémát, hanem — éppen ennek következtében — sokat tett a probléma vizsgálatának területén is. Ezt bizonyítja az erre vonatkozó szovjet vizsgálatokról szóló kiváló tájékoztatás Jarmolenko már idézett munkájában. Ezek azonban sajnos csak az első lépések, bár már ezeknek alapján is kidolgozhatunk néhány általános következtetést, amelyek a mi szempontunkból meglehetősen érdekesek.

Mindenekelőtt a szovjet kutatóknak, az eddigi vizsgálatok alapján, semmi kétségük sincs afelől, hogy a rokkantság miatt beszédképességétől megfosztott gyermek, ha nem adunk át neki valamilyen jel-rendszert *tanítás* útján, vagyis *kívülről*, a tartós idiotizmus állapotában való maradásra van ítélve. Itt testi fogyatékoságuktól eltekintve normális és — ha megtanítják a beszédre — gyakran magas intellektuális színvonal elérésére képes egyének-ről van szó.¹³ Nehéz lenne erősebb és határozottabb érvet találni a gondolkodás

¹⁰ Keller, Helen: Die Geschichte meines Lebens. Stuttgart, Kutz. 23. o.

¹¹ Jerusalem, Wilhelm: Laura Bridgman. Erziehung einer Taubstumm—Blinden. Wien, Witwe, 1890. 51—53. o.

¹² Arnould, Louis: Ames en Prison. Párizs, Boivin 1934. 41. és köv. o.

¹³ „Ha a társadalomban való munka területén mutatkozó potenciális lehetőségeket nézzük, a vak és süketnéma emberek teljesen normális emberi lények, de nem képesek a legkisebb mértékben sem realizálni lehetőségeiket saját erejükkel; egész életükben az időtök színvonalán maradnak, ha különleges pedagógiai módszerekkel nem vezetjük ki őket ebből az állapotból.” (Соколянский, И. А.: Несколько замечаний о слепоглухонемых. Idézi Ярмоленко id. műve 82—83. o.)

és beszéd egységéről szóló tézis mellett, valamint a „tisztá” gondolkodásról szóló metafizikai spekuláció ellen. Valamilyen (nem szükségszerűen hangokból álló) jelrendszer nélkül, amely lehetővé teszi a nyelv használatát, nincs gondolkodás sem, és csak az idiotizmus szintje marad.

A szovjet kutatók — vizsgálataik alapján — nem kételkednek abban sem, hogy ha a vak és süketnéma gyermekeknek jelrendszert adnak át, amely társadalmi hang-nyelvének valamely, számára hozzáférhető tapintás-nyelvre való áttétele, akkor megtettük azt a döntő lépést, amely lehetővé teszi, hogy a vak és süketnéma gyermek fejlődésének lehetőségei valósággá váljanak. Ez azonban ismét azt a tételt bizonyítja, hogy nincs „tisztá” gondolkodás, amely szabad lenne a beszéddel való kapcsolattól, valamint hogy a gondolkodás *társadalmi* termék, bár mindig egyéni aktus.¹⁴

Éppen ebben az irányban halad az a tézis is, hogy csak a tapintási nyelvre átültetett első szavak elsajátítása nyitja meg a vak és süketnéma gyermek előtt az utat az emberi gondolkodás felé, az utat a konkrét-érzéki tapasztalatoktól az általánosított képzetek felé.¹⁵

Mint fent már említettem, a krakkói iskola vizsgálatait is szélesebb körű elméleti gondolkodás jellemzi. Érdemes itt megemlíteni az ebben az iskolában a legutóbbi időben kezdeményezett kutatásokat,¹⁶ amelyek tovább fejlesztésük esetén igen jó eredményekhez vezethetnek.

Vizsgálatokat kezdtek a különleges iskolákban tanuló és valamely nyelvre (és írásra) már megtanított süketnéma gyermekek körében. A vizsgálatok célja az volt, hogy felderítsék: ezek a gyermekek megértik-e a viszonyokra vonatkozó elvont szavakat, és különösen, hogy megértik-e a kötőszók és az előjárósók értelmét. A vizsgálatokban különböző módszereket alkalmaztak, a többi között (ez a kilenc módszer egyike) a gyermekeknek le kellett rajzolniuk, hogy mit mondtak el nekik egy egyszerű mondatban, amely a megfelelő viszonyozót tartalmazta. A végzett vizsgálatok még túlságosan töredékesek és mennyiségileg túl szűkek ahhoz, hogy általános következtetéseket vonjunk le belőlük. De az eddigi eredmények is világosan mutatják, hogy ha a süketnéma gyermekek jól értik is a konkrét képzeteket (dolgok, személyek és tevékenységek kiegészítőit) kiváltó szavak értelmét, viszont határozottan nem értik a viszonyo-

¹⁴ „A vak és süketnéma gyermekeknél a tapintás nemcsak a megismerésnek, hanem egymás megértésének is legfőbb eszköze, a beszéd itt tapintási jellegű, a gondolat a szavak tapintási képeinek képzeteiben realizálódik. Az érzéki benyomás és a gondolat közötti viszony . . . itt bonyolult kölcsönös kapcsolatként jelentkezik. A tapintás fokozatosan átalakul az anyagi világ megismerésének módszerévé, és azután az anyagi világ jelölése szóval való általánosításának, *beszéd* általi tudatosításának, *megértésnek* módszerévé, azaz a második jelzőrendszer képeinek alakjává alakul. A tapintás ezen átalakulása és differenciálódása a vak és süketnéma gyermeknél csak a tanulás folyamatában lehetséges, mivel az ilyen gyermeknél — a hallási és látási távolsági jelzés hiánya miatt — ki van zárva a környező emberek spontán folytonos utánnzásának lehetősége, amely a hallással és látással rendelkező gyermek fejlődésének egyik fő tényezője.” Ясмоленко: Id. mű 53—54. o.)

¹⁵ „Az első szavaknak aktív használatukban való elsajátítása a vak és süketnéma gyermek számára átmenetet jelent az új, magasabb, emberi megismerési mód felé: a szavak, a nyelv közvetítésével . . . A beszéd az egymás megértésének, a gondolkodásnak módszere, az ismeretek megszerzésének módszere az ezzel párhuzamosan haladó iskolai oktatásban. A vak és süketnéma gyermek a konkrét, érzéki, egyéni tapasztalatoktól átmegy a második típusú, általánosított képzetek kialakításához.” (Ясмоленко: Id. mű 120. o.)

¹⁶ Geppertowa, Lidia: Rozumienie stosunków określonych niektórymi przyimkami u uczniów głuchych. (Kézirat.)

kat kifejező szavak értelmét (még a térbeli viszonyokat sem). Ezeknek a vizsgálatoknak folytatása értékesen járulhat hozzá a beszéd és gondolkodás közötti kapcsolatra vonatkozó ismereteinkhez.

Ezek a részleges és teljes egészébe össze nem álló vizsgálati eredmények a fejlődéslélektan területéről is lehetővé tesznek bizonyos általánosításokat a bennünket érdeklő területen.

Először: megcáfolják azt a hipotézist — amely minden látszattal szemben még mindig él —, hogy a nyelv a fejlett szervezet természetes terméke, és létrejöhet anélkül, hogy speciálisan átadnák a gyermekeknek tanítás útján. Ez ellen szól az a tény, hogy születésük óta süket gyermekek némák is, bár beszéd-szerveikben semmilyen velük született defektus nincs. Ez ellen szól az a másik, fent megállapított tény is, hogy azok a gyermekek, akik a társadalomtól elkülönítve nevelkedtek fel (elzárva vagy állatok között), tartós alaliába esnek.¹⁷ A beszéd képessége csak abban az értelemben születik az emberrel, hogy agyának és más, a beszéd fejlődéséhez szükséges szerveinek struktúráját örökli, és ennek következtében a normális gyermek képes *megtanulni* a beszédet. Ugyanakkor a nyelv és a beszéd és velük együtt a gondolkodás társadalmi termék, amelyet az emberi személyiség az ontogenezise során a nevelés útján nyer el. Ebben egyetértenek egymástól más kérdésekben annyira eltérő szerzők is, mint a fent idézett Fr. Kainz¹⁸ és A. R. Lurija.¹⁹ Ez azért fontos, mert világot vet arra, melyek a beszéd-funkció megjelenésének következményei a gyermek fejlődésében, lehetővé teszi a tisztán biológiai vagy perszonalisztikus felfogásoktól való elhatárolást, amely felfogások egyoldalúan a szervezet vagy az autonóm módon értelmezett személyiség fejlődésére helyezik a súlyt. Ez a megállapítás lehetővé teszi a társadalmi tényező figyelembe vételét is ebben a fejlődésben, mindenekelőtt a gyermek nevelésének és gyakorlati tevékenységének formájában.²⁰

Másodszor: ezek az eredmények (főképpen a süketnéma gyermekekre vonatkozó vizsgálatok) megerősítik azt a meggyőződésünket, hogy a gondolkodás és beszéd szerves egységet alkot. A nyelv és a beszéd hiánya az idióta színvonalán maradásra ítéli a gyermeket, a nyelv és a beszéd korlátozott fejlődése korlátozza a gondolkodás fejlődési lehetőségeit is. A fogalmi gondolkodás fejlődése a gyermeknél kétségtelenül kapcsolatban áll a beszédfunkció fejlődésével, bár ennek a kapcsolatnak mechanizmusa nincs kellően tisztázva.

Ezek az eredmények kétségtelenül igen szűkösek a potenciális vizsgálati lehetőségekhez képest, mégis további fényt vetnek a bennünket érdeklő problémára.

Megjegyzéseinket azzal a gondolattal fejezhetjük be, amellyel elkezdtük őket: nyilvánvalóan a bennünket érdeklő problémára vonatkozó ismeretanyag gazdag forrásával van dolgunk, eddig azonban külső okok miatt nem dolgoztak ki megbízható eszközöket arra a célra, hogy ebből a forrásból merítsünk. Sajnálkozunk kell emiatt, annál inkább, minél nagyobb szomjúságot érzünk. Megjegyzéseket lehet és kell is tennünk ezeknek az eszközöknek megfelelő felépítésére vonatkozóan. Ezek nem csillapítják ugyan azonnal szomjúságun-

¹⁷ Lásd Kainz: Id. mű 150—151. o.

¹⁸ Lásd Лурья: Id. mű 136. és köv. o.

¹⁹ Lurija, A. R.: Rola mowy w kształtowaniu procesów psychicznych dziecka. Psychologia Wychowawcza, 1959. ápr.-jún., II/XVI. köt. 132. és 137. o.

²⁰ Lásd Рубинштейн, С. Л.: Основы общей психологии. Москва. 1946. 369—370. o.

kat, de lehetőséget nyújtanak erre a jövőben. Már ez is valami, különösen a tudomány türeletén.

Számos probléma van, amelyet — véleményem szerint — meg lehet és meg kell kísérletileg vizsgálni, hogy a minket érdeklő kérdést megvilágítsuk.

A vizsgálati érdeklődés középpontjában a szójelnek az elvonatkoztatási folyamatban és ennek nyomán az észlelés megszervezésében és a valóság fogalmi megragadásában való szerepének kell állnia. Ezért amellet a vizsgálat sorozat mellett, amelyben az egyes funkciók fokozatos fejlődésének folyamatát igyekszünk megragadni, a legrimitívebbektől az élő szervezetek legösszetettebb viselkedési formáig, az egészen kezdetlegestől a teljesen kifejlett elemzési, elvonatkoztatási (absztrakciós), szintetizálási stb. formákig — amire a fejlődéslelektan eddig legfőképpen fordította a figyelmet —, második vizsgálat sorozatot is kell szervezni, amelynek célja az lenne, hogy megragadjuk és megmagyarázzuk annak a minőségi ugrásnak mély jelentőségét, amely az emberi szervezetben a beszéd és a verbális gondolkodás megjelenésével kapcsolatosan megy végbe.

Tehát összehasonlító vizsgálatokat kellene végezni az állati és az emberi lélektan területén, különös tekintettel az állati „nyelv” problémájára. Ez eddig meglehetősen mellékes probléma volt a vizsgálatokban, amelyekben sok függ attól, hogyan definiáljuk a nyelv és a beszéd fogalmát. A kérdés központját azonban nem az állatok kommunikációs rendszerének elnevezéséről folytatott meddő vita alkotja, hanem annak összehasonlító kísérleti vizsgálata, hogy mit hoz magával a hangbeszéd vagy ennek átültetése valamely más jel-rendszerre az elvont gondolkodás területén.

A másik vizsgálat sorozat, amely új elemeket hozhat problémánkba, Vügetszkij gondolatainak folytatása kell hogy legyen a fogalmak kialakulási útjainak kísérleti vizsgálata területén a gyermeki gondolkodásban, különös tekintettel arra a szerepre, amelyet ebben a folyamatban a gyermek beszédének fejlődése játszik.

Ebben a vizsgálat sorozatban különleges esetet kell alkotniok a hallás és a beszédképesség tekintetében fogyatékos gyermekekre vonatkozó vizsgálatoknak.

Mindenekelőtt meg kellene kísérletileg vizsgálni a gondolkodás fejlődését, megfigyelve azt hasonló körülmények közt levő normális, valamint süketnéma, vagy *vak* és süketnéma gyermekek körében (kizárva az imbecilliseket). A „hasonló körülményekről” szólva egyforma környezetre, egyforma gondoskodásra gondolunk, vagyis egyben egyforma fejlődési ösztönzőkre is, egynek — a hallásnak — kivételével, amely meghatározza a gyermek beszédtanulásának feltételeit, a környezet utánczása révén. Addig a pillanatig, amíg a süketnéma gyermek nem kezdi el megtanulni a kézjel-nyelvet vagy a hangnyelvet, az ilyen kísérleti körülmények természetesen adódnak: egy gyermek-pár közösen kapja az összes fejlődési ösztönzőket, *egy* kivételével. Ily módon megvizsgálhatjuk ennek szerepét a fejlődésben. Ezt a következőképpen képezem el. A szakirodalomból ismerünk olyan eseteket, amikor egy gyermeket és egy csimpánzt közösen neveltek fel, azonos környezetben, hogy megfigyeljék fejlődésüket.²¹ Bizonyára egyszerűbb együtt felnevelni két gyereket — egy normálist és egy testi fogyatékoságban szenvedőt. A nevelőknek természetesen megfelelő

²¹ Kellog, W. N. — Kellog, L. A.: *The Ape and the Child*. New York, McGraw Hill. 1933.

tudományos képzettségű embereknek kell lenniök, akik képesek tudományos megfigyeléseket végezni. Ezt a kísérletet 2—3 olyan gyermekpáron kellene elvégezni, melynek egyik normális, a másik pedig születésétől fogva süketnéma, mégpedig 6 hónapostól 3—4 éves korukig, vagyis addig a pillanatig, amikor a süketnéma gyermek rendszeresen elkezd beszélni tanulni. A legjobb megoldás az lenne, ha pszichológus anyára bíznák a másik gyermek felnevelését. A vizsgálat célja: mindenekelőtt a fejlődési adatok feljegyzése, különös tekintettel arra a fordulatra, amely a normális gyermeknél a beszéd megjelenésével, a testi fogyatékosnál pedig a beszédet helyettesítő forma megjelenésével bekövetkezik.

A kísérlettel kapcsolatban számos objektív nehézség merül fel, kezdve azzal, hogy a süketiséget nehéz megállapítani az első hónapokban. Igen részletesen ki kellene dolgozni a vizsgálatok programját. Nem Stern, Bühler és sok más kutató vizsgálatainak egyszerű megismétléséről lenne szó, akik részletesen, napról napra, óráról órára *leírták* a gyermek viselkedését, az általa adott hangokat, a beszéd első megjelenését stb. A fentebbi esetben, a fent említett vizsgálatok és leírások alapján, szelektív programról lenne szó, a kísérletezési módszerek határozott megállapításával, különösen a fogalmi gondolkodás keletkezésére és fejlődésére vonatkozó vizsgálatok területén. És mindenekelőtt összehasonlításra volna szükség, amelynek ki kellene mutatnia, hogy a gyermeknek a világban való tájékozódása és *sensu stricto* gondolkodása fejlődésében milyen változások mennek végbe a beszéd megjelenésével és fejlődésével kapcsolatosan. Több gyermekpár egyidejű megfigyelése segítséget nyújtana a mellékes és véletlenszerű tényezők kiküszöbölésében. Az ideálisan végzett kísérlet nemzetközi együttműködést követelne meg, hogy a kísérletnek a különböző nemzeti környezetekben való megismétlésével még jobban kiküszöbölhessük a véletlenszerűség elemét.

Ez mindenestre nagy lépés lenne előre, hogy ismereteket szerezzünk arról, miként fejlődik ki a gondolkodás az ingerekre való egyszerű reakciótól, az absztrakció, az analízis és a szintézis fejlődési mechanizmusáról, a fogalmak keletkezéséről és fejlődéséről.

Ebben a vizsgálatsorozatban kísérleteket lehetne folytatni a beszéd megtanulásának folyamatán keresztülhaladó süketnéma gyermek fogalmi gondolkodásának fejlődéséről is. Olyan típusú kísérletekre gondolunk, amilyenre a krakkói iskola által végzett vizsgálatok példájánál utaltunk. Ezek a kísérletek sok új vonással gazdagíthatják a beszédnek a gondolkodás fejlődésében játszott szerepére vonatkozó ismereteinket, ismét megerősítve azt a módszertani tézist, hogy a patológus jelenségek vizsgálata gyakran a legjobb út a normális jelenségek megértéséhez.

*

Ha ezután a bennünket érdeklő második típusú folyamatoknak, nevezetesen annak az esetnek a szakirodalmára térünk át, amikor a normális, gondolkodó ember baleset vagy betegség miatt elveszti beszélőképességét, feltűnnek azok a hasonlóságok, valamint különbségek, amelyeket a gyermeklélektan által ebben a vonatkozásban nyújtott anyagokkal összehasonlítva tapasztalunk.

A különbség mindenek előtt a rendelkezésre álló anyag mennyiségében és minőségében mutatkozik. A tudósok több mint száz éve tanulmányozzák az „afázia” általános nevét viselő jelenséget. Igen széles körű szakirodalom áll rendelkezésünkre ebben a körben, igen nagy mennyiségű, pontosan megvizs-

gált tényről vannak ismereteink. Az ezen tények osztályozásának és értelmezésének különbözősége, az eltérések, sőt ellentétek az e tényeket felhasználó iskolák között azonban mind azt bizonyítják, hogy ennek a fontos és sok szempontból érdekes jelenségnek — az afázia különböző alakjainak — tanulmányozásában még csak kezdeti szakaszban vagyunk. A betegségek konkrét tényeit empirikus módszerekkel tanulmányozó tudósok valójában nem értenek egyet számos alapvető problémában a jelenségeknek erre a területére vonatkozóan: hogy egy afázia van-e vagy több különböző afázia, hogy a betegséget az agy speciális részeiben kell-e lokalizálni, vagy az agy egészére vonatkozik, hogy az afázia a gondolkodási folyamatok megsértésének következménye-e, vagy megfordítva stb. stb. Amikor a filozófus szomorúan állapítja meg a nézeteknek ezt a zűrzavarát, nem titkolt meglepetést is kell éreznie, hogy ez az állapot nemcsak a filozófiai diszciplínáknak, hanem a legempirikusabbaknak is osztályrésze.

A hasonlóság a fejlődéslélektan vizsgálatainak területén és az afáziára vonatkozó vizsgálatok területén mutatkozó helyzetben abból áll, hogy — sajnos — az afáziára vonatkozó vizsgálatok, a gyermeklélektani vizsgálatokhoz hasonlóan, nem adják meg a filozófusnak a várt és kívánt választ az empirikus tények alapján arra a kérdésre, hogy milyen kapcsolat van a beszéd és a gondolat között. Ennek talán az az oka, hogy ez a diszciplína még nem jutott el megfelelő érettséghez és pontossághoz. Mindenesetre jelenlegi fejlődési szakaszában nemcsak nem tudja döntő módon megoldani a filozófus problémáit, hanem — legnagyobb csodálkozására — hozzá fordul segítségért az előtte álló problémák megoldásában.

Az afázia kutatóinak körében Kurt Goldstein bátran védi azt a tézist, hogy nem lehet határozott és éles határvonalat húzni a szaktudomány és a filozófia között.

Az alapvető baj ebben a helyzetben mindenekelőtt az, hogy a tudomány jelenleg még nem tudja döntő módon és meggyőző tények alapján megmondani, hogy a beszédképesség elvesztése és a beszédmegértés képességének elvesztése az afázia valamely formájában oka vagy következménye-e az intellektuális funkciók megsérülésének. Ezzel megnehezül, ha ugyan nem válik lehetetlenné az afáziára vonatkozó vizsgálatok bekapcsolása a filozófia azon kérdésének eldöntésében, hogy a gondolkodás és a beszéd egységet alkotnak-e, vagy különálló, de együttműködő funkciók, valamint annak a kérdésnek eldöntésébe, hogy a nyelv aktív szerepet játszik-e a gondolkodásban.

Friedrich Kainz alapvető *Beszédlelektan* című munkájában a Pierre-Marie-tól Kurt Goldsteinig terjedő afázia-vizsgálatokra utalva szomorúan állapítja meg, hogy éppen ezt a problémát — mi függ mitől — nem lehet megoldani.²²

Ennek eredményeképpen Kainz megállapítja, hogy nem a filozófus várhat választ kérdéseire az afázia kutatójától, hanem ellenkezőleg — váratlan fordulat a filozófus számára — az utóbbi függ kutatásaiban a filozófus által elfogadott állásponttól.

Annak ellenére azonban, hogy az afázia vizsgálatai jelenlegi állásukban nem adhatnak számunkra határozott választ a bennünket foglalkoztató kérdésekre és kétségekre, nem kell *a limine* elvetni azt a lehetőséget, hogy a filozófus valami lényegeset tanuljon ebben a tekintetben az afázia kutatóitól.

²² Kainz: Id. mű 342—350. o.

Éppen ellenkezőleg. Inkább csodálkoznunk kell, hogy filozófusok — E. Cassirer kivételével — miért nem fordultak eddig szélesebb körben az ismereteknek ehhez a forrásához, amikor a nyelv (a beszéd) és gondolkodás viszonyát vizsgálták. Hisz feltehetőleg igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy erről a viszonyról legtöbbit akkor tudhatunk meg, ha összetevő tényezőinek természetes egysége széttörik vagy legalább is megsérül az agy meghatározott betegségei vagy sérülései következtében.

Más kérdés, hogy az afázia kutatói — hasonlóképpen, mint ahogy azt a gyermeklélektan területén tapasztaltuk — kevéssé és ritkán fordítanak figyelmet a bennünket legjobban érdeklő kérdésekre. Ebben nincs semmi csodálatos. Itt ugyanis mindenekelőtt az agy fiziológiájának területére vonatkozó vizsgálatokról van szó; a szerzőket a patológikus jelenségeknek az agy sérülésével való kapcsolatait, azoknak etiológiája, szindrómái és terápiája érdeklik. Ezek többnyire klinikai munkák, amelyekben nemcsak a beszéd és a gondolkodás kérdéseire vonatkozó általános fejtegetések ritkák, hanem amelyek nem is készítik elő rendszeres módon azokat a tényeket, amelyek az ilyen fejtegetések számára alapul szolgálhatnának. Dicséretes kivétel ebben a tekintetben Kurt Goldstein és iskolája. Nemcsak felállít ilyen általános problémákat fejtegetéseiben, hanem ezt elvvé is teszi, amikor kijelenti, hogy a filozófiai szemléletmód elfogadása nélkül nem lehet azokat a problémákat sem megoldani, amelyeket a gyakorlat az afázia jelenségeinek kutatója előtt felvet.²³ Egyáltalában nem kell csodálkoznunk, hogy mindenekelőtt az ő nézeteiben találunk gazdag anyagot a filozófiai gondolatmenetek számára.

Nem a mi dolgunk beleszólni abba a vitába, amely az afázia lokalizációs vagy organizztikus elméletéről folyik. Hasonló a helyzet a különböző afáziaformák tipológiájáról szóló vitával; ez szó szerint minden iskolában más, és mindenütt más terminológiát is használnak, s ez még jobban összezavarja az amúgy is tisztázatlan kérdéseket. De mindkét problémához kapcsolódnak kérdések, amelyek közvetlenül a filozófus érdeklődési körébe tartoznak. Ezért legalább tisztában kell lennie a fenti kérdésekben adódó nézetkülönbségek súlyával.

Kurt Goldstein — Jackson, Pierre-Marie és Head nyomán — tudatosan antilokalizációs állásponttól indul ki. Nem az agy valamely része, hanem az agy mint egész betegszik meg az afázia esetében, és ez a megbetegedés nem valamely részleges változásokat okoz ebben vagy abban a funkcióban, hanem megváltoztatja az egész személyiséget. Az afázia a magatartás, a *behavior* megváltozásával jár. Goldstein két magatartást különböztet meg: a konkrétat és az absztraktot, ezekhez tartozik a nyelv úgyszintén két különböző használata: a konkrét és az absztrakt.

A konkrét magatartást vagy viselkedést a valóság szituacionális felfogása jellemzi: a tárgyakat, jelenségeket és a nyelv kifejezéseit az *adott* helyzet konkrét összefüggésében fogjuk fel, és csak e keretek között válnak megismerhetővé. Ezzel szemben az absztrakt magatartás vagy viselkedés elszakítja a konkrét dolgokat és jelenségeket a konkrét helyzettől, általános jegyeik oldaláról fogja fel őket. Ez vonatkozik a nyelvre is, amelynek kifejezései csak ennek az általános magatartásnak kereteiben kapnak *jelentést*, ennek a szónak szoros értelmében.

²³ Lásd Goldstein, Kurt: *Language and Language Disturbances*. New York, Grune — Stratton, 1948. XII. o.

A két magatartás megkülönböztetése Goldsteinnél a nyelv meghatározott koncepciójával kapcsolódik össze. Ebben a tekintetben nem áll egyedül, mivel hasonló megállapításokat találhatunk Headnél, a szovjet iskolában Vühotszkijnál és Lurijánál. Annak, amit Goldstein absztrakt magatartásnak nevez, Headnél szimbolikus viselkedés a neve, amely az afázia esetében elpusztul vagy megsérül. Ebben az irányban haladtak L. Sz. Vühotszkij²⁴ vizsgálatai, és erre az álláspontra helyezkedik A. R. Lurija is.²⁵

A két magatartás vagy viselkedés koncepciójának átvitele a nyelv problémájára azt jelenti, hogy a nyelv létezését nemcsak absztrakt funkciójában ismerjük el, hanem valamely konkrét helyzettel való összeszőződésében is, mint a konkrét viselkedés részét. Goldstein és iskolája számos érdekes érvet ad elő e mellett az álláspont mellett.

Az úgynevezett nominális afázia esetében, amikor a páciens csak azt a képességét veszíti el, hogy a tárgyakat *megnevezze*, a nevek megértésére való képesség elvesztése mellett azonban továbbra is megfelelően tudja használni az adott tárgyat, meg tudja határozni, hogy mire szolgál, helyettesítve így annak nevét, sőt konkrét összefüggésben használni is tudja a megfelelő szót, bár nem tudja sem megérteni, sem kimondani ezt a szót mint általános nevet (a beteg, aki nem érti az „ernyő” szót, szabadon kimondja a következőket: „otthon két ernyő van”). Itt meghatározottan csak a szavak absztrakt értelme veszett el.²⁶

A megnevezés képességének elvesztése itt egyenlő az absztrakt magatartás elvesztésével. Ugyanis minden szó általánosítás. A beteg éppen ezzel a képességgel nem rendelkezik. Az általános értelmétől megfosztott, a konkrét szituációs összefüggésbe helyezett szó azonban — mint a konkrét viselkedés eleme — hozzáférhető marad a beteg számára. Természetesen csak azért, mert megtanulta és emlékezetében összekapcsolta az adott helyzettel a betegség előtti időszakban.

Ugyanebbe az irányba mutat az az érv, amely arra hivatkozik, hogy az afáziás beteg elveszti a képességét az úgynevezett kis szavak (bár, vagy, mégis stb.) megértésére és reprodukálására, bár más szavak csoportjával összekapcsolva ki tudja őket mondani, vagy le tudja őket írni. Ugyanezt támasztja alá az a tény, hogy e betegek elvesztik a metaforák megértésének képességét is.

Az amnesztikus afázia Goldstein szerint az egész személyiség megváltozásának, nem pedig csak a szóképek elvesztésének következménye (hasonló különben Lurija fent idézett álláspontja is). Az absztrakt nyelvről a konkrét nyelvre való áttérés azzal kapcsolatos, hogy a beteg elveszti a szavak jelentése megértésének képességét. Éppen itt jutunk Goldstein fejtegetéseinek filozófiai szempontból legérdekesebb eleméhez.

A szó jelentése, mondja Goldstein, nem a hangcsoportnak az adott tárggyal való egyszerű asszociációjából áll, hanem a tárgyi világ általánosított jelölésének képességéből, a denotációból, amely az absztrakció segítségével megszervezi a tárgyaknak ezt a világát. (The Nature of Language, id. kiad.

²⁴ Lásd Лурья, А. Р.: Изучение мозговых поражений и восстановления нарушенных функций. А Психологическая Наука в СССР II. köt.-ben, Moszkva Ak. Ped. Nauk, 1960. 434. o.

²⁵ Лурья, А. Р.: Травматическая Афазия. Moszkva Изд. Ак. Ped. Nauk, 1947. 154. o.

²⁶ Lásd Goldstein: Id. mű 60—63. o.; Goldstein, K.: The Nature of Language, a Language s. munkában. Ruth Nanda Anshen (Ed.), New York, Harper—Brothers, 1957. 19—28. o.

29—30. o.). Goldstein gondolatát másképpen megfogalmazva a következőképpen mondhatjuk el: a beteg elveszti *fogalmi* gondolkodásra való képességét, bár megtarthatja a megfelelő szavakat a konkrét, egyedi szituációs összefüggésben. De nem általános nevekként, tehát nem a fogalmi gondolkodás elemeiként.

Goldstein ebből messzemenő következtetéseket von le, amelyek megmagyarázzák, hogy Ernst Cassirer a szimbolikus formák filozófiájáról írt alapvető művében (*The Philosophy of Symbolic Forms*. Yale Univ. Press, 1957. III. köt. 6. o.) a beszéd patológiájának elemzésében miért kapcsolódik szorosan hozzá: ha az általánosított jelölés funkcióját betöltő szavakat szimbólumoknak nevezzük, akkor az amnesztikus afázia esetében (a nyelv filozófiája szempontjából éppen az az afázia az érdekes, amelyet Goldstein amnesztikus afáziának nevez, és amely Lurija osztályozása és nomenklatúrája szerint a szemantikus afázia) a szavak elvesztik szimbólum-funkciójukat. Ezzel azonban a beteg a szimbolizáló funkciójával együtt azt a képességét is elveszti, hogy a világot rendezetten percipiálja — tehát az ember legalapvetőbb jellemvonását (id. mű 28. o.).

A nyelv elvesztése absztrakt funkciójában Goldstein szerint a szó tulajdonképpeni értelmében vett nyelvnek az elvesztése. Így kerülő úton visszajutunk a bennünket érdeklő kiinduló problémához.

Vajon gondolkodik-e az afáziás beteg, vajon lehet-e gondolkodni a beszédképesség elvesztése után?

Itt természetesen nincs szó a motoros afázia esetéről, amikor a beteg érti, mit mondanak neki, és megőrzi a belső beszédet, beszélni azonban nem képes. Ebből a szempontból azok az afáziás betegek, akik filozófiai könyveket olvasnak, kártyáznak vagy sakkoznak, nem okoznak nagyobb értelmezési nehézségeket. Egyszerűen arról van szó, hogy nem beszélhetünk a beszéd és a gondolkodás funkciójának összefüggéséről általában, hanem mindig csak konkrétan, az adott típusú sérülés és afázia vonatkozásában. Hogyan áll azonban a helyzet az egyesek által amnesztikusnak, mások által szemantikusnak nevezett afáziával (ezeknek az elnevezéseknek köre és tartalma ugyan nem fedi pontosan egymást, de ugyanarra a jelentéstípusra vonatkoznak)?

Goldstein ezt a kérdést nem veti fel egyenesen, de közvetve érinti. Nem az afáziának az intelligenciához való viszonyára vonatkozó fejtegetéseire gondolok, amelyeket Kainz abban a tézisben foglal össze, hogy a kölcsönhatás sokféle lehet, és hogy a tudomány jelenleg nincs abban az állapotban, hogy egyértelmű választ adjon erre a kérdésre. Itt az állatok, a primitív ember és az afáziás beteg „nyelvére” vonatkozó fejtegetésekre gondolok.

Van-e az állatoknak nyelvük? Ha a „nyelvet” úgy értjük, mint absztrakt nyelvet (másszóval: fogalmi nyelvet), Goldstein határozottan nemmel válaszol. Ennek oka az, hogy az állatokban nincs meg az emberre jellemző absztrakt magatartás, azaz szimbolikus vagy kategoriális viselkedés (Head terminológiája és Goldstein korai terminológiája szerint).²⁷

Hasonló gondolatmeneten alapul Goldstein negatív válasza arra a kérdésre, hogy az afáziás betegeknek van-e nyelvük.

Nem nehéz megállapítani, hogy mindezekben az esetekben a gondolatmenet alapja az az alapfeltevés, hogy a „nyelv”, ennek a szónak szoros értel-

²⁷ Goldstein, Kurt: *The Nature of Language*. Id. kiad. 40. o.; Goldstein, Kurt: *L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage*, a *Psychologie du Language* c. kötetben. Párizs, Alcan, 1933. 496. o.

mében annyi, mint „fogalmi nyelv,” „absztrakt nyelv”. Goldstein azonban nem áll egyedül ebben az eljárásban. Ugyanerre az álláspontra helyezkedik J. Konorski az egyik erre vonatkozó legújabb munkájában; ez annál is inkább jellemző, mert tekintettel a probléma tisztán fiziológiai felfogására, határozottan ellene van Goldstein „filozófiai” következtetéseiének. Idézzük Konorskit:

„Bár . . . a 'kommunikáció' primitív formái az azonos fajtájú egyedek között a közösségben élő állatok körében meglehetősen elterjedtek, a beszéd, a szó pontosabb értelmében, a maga nominatív-deszkriptív jellegével, a filogenetikusan fejlődésben csak az embernél jelentkezett.”²⁸

„Az emberi beszéd akkor jelent csak meg, amikor meghatározott hangcsoportok (a süketnémák beszédében egyezményes ujj-jelek) meghatározott tárgyakat, tevékenységeket vagy általában fogalmakat kezdtek szimbolizálni, azaz amikor létrejött az egyértelmű megfelelés a meghatározott hangalakok és 'deszignátumaik' között.”²⁹

Mi az oka, hogy a szerzők, akik egyáltalán nem tagadják az állatok közötti „kommunikáció” tényét, az emberi beszéd specifikus voltát hangsúlyozzák, és tiltakoznak az emberi nyelv és az állatok „nyelve” közötti különbség elmosása ellen. Ennek oka az, hogy ez speciális tulajdonságokkal rendelkezik, és ezzel objektíven különbözik a többi fajta kommunikációtól, bár szintén a kommunikáció egyik módja. Vajon a kommunikációs módok fejlődésének folyamatosságából, és abból, hogy az emberi nyelv a kommunikációs rendszerek osztályába tartozik, következnek az, hogy az emberi nyelv különválasztása egy, csak számára fenntartott kifejezés segítségével mesterséges eljárás, konvenció alapján bevezetett megkülönböztetés lenne, amely mintegy ex definitione dönti el az emberi nyelv specifikus voltának kérdését? Nem, ugyanis ennek a megkülönböztetésnek alapja a tulajdonságoknak olyan osztálya, amely csak ebben a kommunikációs rendszerben fordul elő, tehát a megkülönböztetés objektív, és azt az ellenvetést, hogy az így elkülönített kommunikációs rendszernek konvenció alapján adunk külön nevet, ugyanilyen (sőt talán nagyobb) joggal alkalmazhatnánk arra a döntésre, hogy minden kommunikációs rendszert ugyanazzal a névvel jelölünk meg, tekintet nélkül a közöttük levő különbségekre. Az érvelés tehát hibásnak bizonyul.

A fentiekben kissé kitértem ezekre a spekulatív gondolatmenetekre, ezen kívül vitába szálltam egy képzelt ellenféllel; mindezt nem véletlenül tettem. Céloom az volt, hogy alapot teremtsék hasonló végkövetkeztetésre egy már sokkal vitatottabb kérdésben, vitában olyan ellenfelekkel, akik az első kérdésben hajlandók egyetérteni velem. Tehát taktikai természetű megfontolásokból tettem ezt.

Vajon azonosíthatjuk-e a „gondolkodás” kifejezését a „fogalmi gondolkodással”, tehát a „nyelvi gondolkodással”? Ez a kérdés igen fontos kiinduló problémánk eldöntése szempontjából, és ugyanakkor igen vitatott is. Ellenfeleink itt mindenekelőtt a fiziológusok közül kerülnek ki, akik lándzsát törnek a „nyelv előtti gondolkodás” vagy általában a „nem nyelvi gondolkodás” mellett, amely az alkalmazkodó viselkedéssel lenne egyértelmű, bár ők sem fogják kétségbevonni azt, hogy meg kell különböztetni az emberi beszédet az összes többi, nyelv előtti kommunikációs rendszerektől.

²⁸ Konorski, J.: Analizá patofizjologiczna rózných zaburzen mowy. Rozprawy Wydziału Nauk Medycznych, Varsó, PAN, 1961. II. köt. 9. o.

²⁹ Uo. 13. o.

Természetesen a „gondolkodás” szó azonnal nagy nehézségeket okoz többértelmősége miatt, akárcsak annak következtében, hogy a vele megjelölt problémakört különböző fajta módon lehet felfogni. Ezért a fiziológusokhoz lehető legközelebb álló nyelvet fogadjuk el, és a gondolkodás funkcionális definícióját alkalmazzuk: a gondolkodási folyamat ott fordul elő, ahol problémák megoldásával van dolgunk. Gyorsan kiderül azonban, hogy a többértelműséggel kapcsolatos nehézségeket nem oldottuk meg, csak áttoltuk őket. Mit jelent ugyanis „problémát megoldani”? A sakkozó ember kétségtelenül problémát old meg. A csimpánz azonban, amely botokat állít össze, hogy a banánt behúzza ketrecén kívülről, szintén. És a patkány, amely megtanulja azt, hogyan kell megtalálni az enivalóhoz vezető utat a labirintusban? És az amőba, amely visszahúzódik, ha savval találkozik, és más úton törekszik az eleség felé? stb. stb.

Mindezekben az esetekben közös az, hogy a külső ingerek hatására a meghatározott célra törekvő szervezet meghatározott módon viselkedik. *Ebből a szempontból* a normális, gondolkodó ember viselkedése hasonlóságot mutat nemcsak az afáziás betegével, aki nem képes megérteni a szavak általános értelmét, hanem a csimpánz a patkány vagy az amőba viselkedésével is. Ezt a hasonlóságot megmagyarázhatjuk az élő szervezetek fejlődési folyamata alapján. Vajon jogosult-e ezért minden ilyenfajta viselkedést a „gondolkodás” közös névvel jelölni meg? Megtehetjük, de nem helyes ezt tenni, mivel hibához vezetne, mint ahogy hasonlóképpen hiba lenne egy elnevezést, a „nyelv”-et használni a különböző, emberi, állati stb. kommunikációs rendszerekre.

A szervezet minden viselkedése a világban való valamilyen tájékozódással kapcsolatos. A világban való tájékozódás különböző típusai közül azonban meg kell különböztetnünk azt, amely az absztrakció funkciója és a nyelvi jelekre jellemző általánosítás következtében *csak* az embernél fordul elő, és pedig az olyan embernél, akit betegség nem fosztott meg a nyelv használatának képességétől. A beszéd patológiájának területén végzett vizsgálatok új fényt vetnek erre a problémára, különösképpen a konkrét és az absztrakt magatartás (viselkedés) megkülönböztetésével. Csak ott, ahol ez az utóbbi előfordul, beszélhetünk nyelvről (a nyelv szimbolizáló, nominatív-deszkriptív funkciójáról, amelyet J. Konorski említ), és csak itt beszélhetünk *gondolkodásról*, a sajátos emberi gondolkodás értelmében.

Goldstein a következő példát használja fel a konkrét és az absztrakt magatartás közötti különbség szemléltetésére. Amikor sötét szobába lépek és megnyomom a villanykapcsológombot, ez konkrét viselkedés; amikor viszont tartózkodom ettől a tevékenységtől, mivel nem akarom felébreszteni a szobában alvó személyt, ez absztrakt viselkedés. Bátran használhatjuk ugyanezt a példát annak a különbségnek megmagyarázására, amely a szervezetben kialakított feltételes reflexen alapuló viselkedés és a gondolkodási folyamaton alapuló viselkedés között áll fenn. A nyomógomb megnyomását a sötét szobában megtaníthatjuk az állatoknak is, ha azonban az állat *tartózkodni* tudna a gomb megnyomásától, amikor valaki alszik a szobában, akkor megszűnnék állat lenni — gondolkoznék.

Az ilyen fajta viselkedés csak a nyelvi gondolkodás alapján lehetséges. Miért? Erre, mint már említettük, a többi között a beszédpatológia vizsgálatai adnak választ: nyelv nélkül az ember elveszti az absztrakt magatartást, és ezzel *sensu stricto* magát a gondolkodást is.

Vajon itt nem *ex definitione* vezetjük-e be a gondolkodásnak mint nyelvi gondolkodásnak a megkülönböztetését? Egyáltalán nem, mint ahogy nem *ex definitione* vezettük be azt, amikor megkülönböztettük a nyelvet a többi kommunikációs rendszertől, és különleges nevet adtunk neki. Amikor tehát azt mondjuk, hogy a gondolkodás a nyelvi gondolkodás értelmében a világban való tájékozódás „*objektíven megkülönböztetett*” típusa, nem tagadhatjuk, hogy sok szempontból a többiekkel közös fogalmak alá tartozik (pl. a „fiziológiai folyamat”, a „viselkedés” stb. fogalma alá), s ez lehetővé teszi számunkra azt, hogy teljes mértékben figyelembe vegyük az élő szervezetek fejlődésének folytonosságát is. Csak annyit mondunk, hogy *bizonyos* szempontból, amely az adott vonatkoztatási rendszerben lényeges, a viselkedésnek vagy a világban való tájékozódásnak ez a típusa különbözik a többiektől. Abszurdum lenne tagadni, hogy ez a tájékozódás különbözik a teljes afáziában szenvedő felnőt, a csecsemő, a csimpánz vagy az amőba tájékozódásától. Tehát minden amellett szól, hogy külön név segítségével is különböztessük meg a többitől ezt a fajta tájékozódást, amelyet gondolkodásnak nevezünk, és ne engedjük meg, hogy elmoszuk a különbségeket a „gondolkodás” kifejezés szükségtelenül többértelmű használatának bevezetésével.

Hallatszik olyan érv is, hogy a nyelvi gondolkodás néha ártalmas, akadályoz, hogy a *homo alala*, valamiféle, a majmok között felnőtt Tarzan, ügyesebb lenne, sok szempontból jobban eligazodnék a világban, mint a nyelvtelen gondolkodó ember. Kétségtelen. Ezt bizonyítja, hogy a valamely érzéküktől megfosztott emberek megmaradt érzékei a normális embereknél nem tapasztalható módon érzékennyé válnak. Igen érdekesek ebből a szempontból a süketnéma és vak O. I. Szkorohodova emlékiratai;³⁰ ezekben a tapintó érzék szokatlanul nagyfokú érzékenységről olvashatunk. Vajon az következik-e ebből, hogy a vak és süketnéma ember „magasabbfokú” és jobb tájékozódással rendelkezik, mint a normális? A mi esetünkben természetesen csak analógiáról van szó, ugyanis itt nincs szó valamely érzék hiányának kompenzálásáról, hanem annak a hatásnak a hiányáról, amelyet a fogalmi gondolkodás a valóság megfigyelésére és a szervezetenek az ingerekre való ösztönös reakcióira gyakorol. Lehetséges, hogy ilyen körülmények között az emberi szervezet ügyesebb lenne bizonyos szempontokból, de a macska vagy a kutya is ügyesebb az embernél. Nem lenne azonban az ilyen „eredmény” ára túlságosan nagy? Vajon tényleg jobb lenne a világban való tájékozódás? De végső soron nem is arról van szó, hogy melyik esetben „jobb” a világban való tájékozódás. A kérdés az, hogy a tájékozódás, amely a nyelvi gondolkodással kapcsolódik össze, *más*, valamint, hogy ez *specifikusan emberi*. És ez már elegendő ahhoz, hogy ezt megkülönböztessük az elnevezés szempontjából is.

Összefoglalva fejtegetéseinknek ezt a részét megállapíthatjuk, hogy ha a beszéd patológiájának területén végzett vizsgálatok nem is tették lehetővé, hogy — amint vártuk — empirikus bizonyítékok alapján eldöntsük a bennünket érdeklő problémát (legalább is a vizsgálatok jelenlegi állása szerint), de kétségtelenül sok gondolatot ébresztenek és érdekes ösztönzéseket adnak. És ez már sok, a filozófusnak köszönettel kell fogadnia.

*

³⁰ Скорородова, И. О.: Как я воспринимаю и представляю окружающий мир. Москва, Изд. Ак. Пед. Наук РСФСР, 1954.

Térjünk most vissza a kiinduló problémához: vajon az emberek megismerési, valamint megértési folyamataiban a gondolkodás és a gondolatok verbalizálása *különálló* folyamatok-e, vagy egységes nyelvi-gondolati folyamattal van-e dolgunk?

Könnyen megállapíthatjuk, hogy a dualisztikus és a monisztikus koncepció alternatívájáról van itt szó, abban az értelemben, hogy választhatunk a következő két tétel között: két különálló folyamat van, a gondolkodás és a beszélés; vagy a gondolkodás-beszélés egységes folyamata létezik. Könnyen megállapíthatjuk azt is, hogy az alternatíva melyik tagját választja Marx, bár az alábbi idézetben nem a gondolkodásról, hanem a tudatról beszél.

„A 'szellemre' eleve ránehezedik az az átok, hogy 'meg van terhelve' anyaggal, amely itt megmozgatott légrétegek, hangok, egyszóval a nyelv formájában lép fel. A nyelv olyan régi, mint a tudat — a nyelv *maga* a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát a maga számára is csak ezáltal létező valóságos tudat, és a nyelv, miként a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből, kénytelenségéből keletkezik.”³¹

Marx itt sajátos monisztikus, antidualisztikus szellemben foglal állást. Különböztetve hasonlóképpen nyilatkozik ezen munkája más részében is:

„A filozófusok számára a legnehezebb feladatok egyike leszállni a gondolat világából a valóságos világba. A gondolat közvetlen valósága a *nyelv*. A filozófusoknak, amint önállósították a gondolkodást, a nyelvet is saját birodalomná kellett önállósítaniok. . . — A filozófusoknak csak fel kellene oldaniok a maguk nyelvét a közönséges nyelvben, amelyből elvonatkoztatták, hogy felismerjék benne a valóságos világ kiforgatott nyelvét és belássák, hogy sem a gondolatok, sem a nyelv nem alkotnak önmagukban saját birodalmat; hogy csak a valóságos élet *nyilvánulásai*.”³²

Ebben az antidualizmusában Marx nem eredeti: sok gondolkodó hirdetett hasonló téziseket előtte. Ezt nem Marx szavai súlyának csökkentése végett mondom, hanem — ellenkezőleg — a növelése végett. Ugyanis igen vitatott problémáról van szó, amelynek megoldását egyáltalán nem dönti el a materializmus vagy az idealizmus álláspontjára való helyezkedés a filozófiában. Ugyanis mind a dualizmus, mind a monizmus ezen szavak itt használt specifikus értelmében, támogatókra találtak a materialisták és az idealisták körében egyaránt. Tehát ha rámutatunk, hogy a probléma történetében vannak mások is, akik a marxizmushoz hasonló álláspontra helyezkednek, csak ennek értékét növeljük.

Különböztetve a barikád mindkét oldalán nagy nevek szerepeltek és szerepelnek még ma is, és pedig mind a filozófusok, mind pedig a nyelvészek köréből. Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy az újkorban az idealista gondolkodók mindkét táborban előfordulnak. A monisták közé számíthatjuk Herdert, Schellinget, W. von Humboldtöt, Steindhalt, Martyt és Mauthnert, a dualisták közé számíthatjuk viszont Schopenhauert, Bergsont, K. Bühlert, Picket, Preyert és másokat. Érdekes megemlíteni, hogy a dualizmus álláspontjára helyezkedett a bennünket érdeklő kérdésben a materialista N. J. Marr is.

A lényeges vita egzisztenciális jellegű, és arra a kérdésre vonatkozik, hogy „előfordulhat-e a gondolkodás (a fogalmi gondolkodás értelmében) nyelv nélkül?”, valamint megfordítva, hogy „előfordulhat-e a nyelv gondolkodás nélkül?”. Ez a vita azonban foroghat a nyelv és a gondolkodás *funkciójának*

³¹ Marx—Engels: Német ideológia. Marx—Engels Művei. 3. köt. Bp. 1960. 31. o.

³² Uo. 441. o.

azonosságai vagy különbségei körül, s ebben az esetben funkcionális jellege van. Ez a tipológia G. Révészről származik, aki — véleményem szerint — a legjobb munkákat írta a bennünket érdeklő témáról. Vegyük alapul ezt a tipológiát a probléma kritikai értékeléséhez.

A vitát az első témáról — ti. arról, hogy létezhet-e gondolkodás nyelv nélkül — vagy genetikusan, vagy lélektanilag vizsgálhatjuk.³³

Ha elvetjük a nyelv és a gondolkodás eredetére vonatkozó spekulációkat, a genetikai szempont ebben a kérdésben a fejlődéslelektan által szolgáltatott ismeretekre korlátozódik. Mint már tudjuk, a fejlődéslelektan nem tudja kielégíteni kíváncsiságunkat ebben a vonatkozásban. Legalább is egyelőre. Vitatkozhatunk azon, hogy a csecsemő gondolkodik-e, a szó szoros értelmében, de nem lehet kétségbevonni azt, hogy meghatározott tájékozódása van a világban, minthogy bizonyos határok között alkalmazkodva reagál a külső világból származó ingerekre. A gondolkodásnak és a világban való tájékozódásnak az ilyen gondolatmeneten alapuló azonosítása ellen felhozható számos más érv mellett — amely érvek azt igyekeznek kimutatni, hogy ezzel elkenjük a fogalmi gondolkodás specifikumát, amely megköveteli legalább annak tudatát, hogy mit teszünk — Révész érvét is felhozhatjuk: ha feltételezzük, hogy a csecsemő tájékozódása a világban azonos a gondolkodással, akkor következtetésként el kell fogadjuk azt is, hogy az állatok gondolkodnak, és ezzel el kell törölnünk az emberi gondolkodás specifikumát. Ha ugyanis csak azt emeljük ki, ami közös a világban való minden tájékozódásban (ez az eljárás szükséges és megengedett bizonyos típusú vizsgálatokban), de ennél nem megyünk tovább, akkor az általános elnevezés szuggesztív hatására alatt szem elől tévesztjük azt, ami *specifikus* az adott jelenség egyes részeiben. Ez az ár, amelyet fizetni kell azért, hogy széles körűen, de nem precízen használhassuk a „gondolkodás” szót.

A „nyelv-gondolkodás” viszony genetikai elemzése azonban kétségeket hagy maga után, már csak azért is, mert a fejlődéslelektan ezekben a kérdésekben jelenleg nem rendelkezik elégséges kutatási anyaggal. Másképpen rajzolódik ki a probléma a felnőtt ember gondolkodási aktusainak lélektani elemzése fényében. Ez — véleményem szerint — kétségtelenné teszi, hogy a nyelv és gondolkodás dualizmusának elméletét negatívnak kell értékelnünk, ha csak nem tartunk fenn a tapasztalati tények tanúságával ellentétes, intuíción alapuló metafizikai tételeket, vagy nem esünk áldozatul olyan félreértéseknek, amelyekről az alábbiakban lesz szó.

Nem találkoztam a kérdés szakirodalmában olyanokkal, akik azt állították volna, hogy lehet szó beszédről (azaz a nyelv aktualizálásáról) gondolat nélkül. Mivel a nyelv az anyagi hordozónak (a jelrendszernek) és ezen jelek jelentési oldalának egysége, amely nélkül megszűnik nyelv lenni, a beszéd nem fordulhat elő gondolat nélkül. Ennek a tézisnek egyáltalán nem mondanak ellent az automatizmus esetei, azaz a szavak gondolat nélküli ismétlése, az idegen nyelv szavainak megértés nélküli ismétlése, valamint a patológikus esetek, amikor a páciens előzőleg megtanult szavakat ismételi, de nem kapcsol hozzájuk semmilyen jelentést stb. Ezekben az esetekben ugyanis artikulált hangok produkálásával van dolgunk, nem pedig beszéddel, hasonlóképpen, mint ahogy

³³ Lásd Révész, E.: *Thought and Language*. Archivum Linguisticum, 2. köt. 2. fasc. 1950. 124—129. o.; Révész, E.: *Denken und Sprechen*. Acta Psychologica, 1954. X. köt. 1—2. sz. 9—20. o.

nem beszéd a papagáj által elismételt hangok sorozata, bár az emberi beszéd szavait reprodukálja.

Az alapvető probléma tehát csak abban a pillanatban kezdődik, amikor felvetjük a kérdést: lehetséges-e nyelven kívüli, averbális gondolat?

A pozitív válasz erre a kérdésre természetes a filozófiai intuicionizmus különböző változatai számára: nem csak lehetséges a nyelven kívüli gondolkodás, hanem éppen ez ad „valódi” megismerést. Az erről az álláspont-ról a fenti tézis védelmére előadott érveket azonban részletes elemzés nélkül elvethetjük, mivel teljesen önkényes megállapításokon alapuló tiszta spekuláció termékei. Tiszta metafizikát és irracionalizmust állítanak szembe a mindennapos tapasztalatok tényeivel és az agytevékenységek fiziológiájára és patológiájára vonatkozó tapasztalati tudományok érveivel. Megemlíthetjük, és meg is kell említenünk ennek az álláspontnak a létét, különösképpen mivel hívei is vannak — ez ebben az esetben figyelemre méltó társadalmi jelenség —, vitatkozni azonban nem lehet vele azon kívül, hogy rámutatunk: a tudományok elemzés legelemibb követelményeit is megsérti. Ennek egyszerűen az az oka, hogy az ilyenfajta tézisek nem felelnek meg a tudományok viták követelményeinek.

Ezzel szemben elemzésnek vethetünk alá bizonyos — a filozófiai általánosítások szempontjából — kevésbé ambiciózus fejtegetéseket, amelyeket viszont bizonyos fokig lehet igazolni vagy cáfolni. Ezek annál is inkább figyelemreméltóbbak, mert bizonyos részleges megfigyeléseken alapulnak, amelyek félreértéseket okozhatnak, és amelyeket valóban felhasználtak empirikus bizonyítékként a dualisztikus álláspont mellett.

Ilyen mindenekelőtt az a, többnyire introspekcióra hivatkozó tétel, hogy nem minden gondolati folyamat játszódik le nyelvi alakban. Azoknak a tényeknek elemzése azonban, amelyekre ennek az álláspontnak védelmezői hivatkoznak, arra mutat, hogy meggyőződésük félreértésen alapul. Említsük meg az ilyen félreértések néhány főbb típusát.

I. Mindenekelőtt annak a tézisnek értelmezésével kapcsolatos félreértésekről van szó, hogy „gondolat nem fordulhat elő nyelv nélkül”. Ezt a tételt gyakran a gondolat és a nyelv *azonosításának* értelmében fogják fel, és ennek következtében elfogadják azt a tézist is, hogy a gondolkodási folyamat *csak* nyelvi folyamat, amely részleteiben megfelel a nyelvtan minden követelményének. A nyelv és gondolkodás monisztikus koncepcióját, amelyet antidualizmusként gondoltak el, itt helytelenül leszűkítik az azonosításuk koncepciójára. Az ilyen koncepció ellen — helyesen — tiltakoznak mind azok, akik gondolkodásunkban hézagokat és az introspekció útján megfigyelt nyelvi folyamatok nyelvtani rendezettségének hiányát észlelik; mind pedig azok, akik bizonyos gondolati folyamatok tudat alatti jellegére hivatkoznak (olyan ismert tényekre, mint a problémák álom során, vagy a velük kapcsolatos gondolati munka látszólagos megszakadása alatt történő megoldására, amikor váratlanul csak megjelenik a megoldás gondolata stb.), valamint végül azok, akik állítólag minden nyelvi tevékenységen kívüli kép-asszociációknak a problémák megoldásában játszott szerepére hivatkoznak. A félreértés itt a monizmus tézisének helytelen, leszűkítő értelmezésén alapul, amelynek valóban ellentmondanak különböző megfigyelhető tények.

A félreértést viszonylag könnyen megoldhatjuk, ha kimutatjuk, hogy helytelen a nyelv-gondolat *monizmusának* nyelv és gondolkodás *azonosságának* szellemében való értelmezése. A monizmus antidualizmus, azaz az ellen a tézis

ellen lép fel, hogy a nyelv és a gondolkodás nemcsak különböző jelenségek, hanem kölcsönösen függetlenek is egymástól. Ellenkezőleg, a monizmus összefüggésüket, sőt szerves egységüket hirdeti. Az azonban, hogy egységet alkotnak, nem egyértelmű azzal, hogy azonos és kölcsönös felcserélhető elemei ennek az egységnek. Nincs gondolati folyamat nyelvi folyamat nélkül, ez azonban nem jelenti azt, hogy a gondolkodási folyamatban csak nyelvi műveletek fordulnak elő, és hogy — ezért — a nyelv és a gondolkodás azonos.

Ha nem hiszünk a teremtés eszméjében, hanem az evolucionizmus alapján állunk, akkor el kell fogadnunk azt a tézist is, hogy az ember az állatvilágból származik. Nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is, tehát a specifikusan emberi gondolkodás viszonylatában is. Különbözőképpen lehet felelni arra a kérdésre, hogy mi a gondolkodás: tájékozódás a világban, az objektív valóság szubjektív visszatükrözése, problémák megoldása stb. Minden megfogalmazás az igazság magvát rejtí magában, ugyanakkor mindegyik egyoldalú és így korlátozott. A többi között azért, mert egyik sem mutatja meg az emberi gondolkodás specifikumát az állatvilággal összehasonlítva, amelyből az ember származik. Ha ugyanis megfigyeljük az állatok „behavior”-ját különösen az ún. felsőbbrendű emlősökét, nem tagadhatjuk, hogy ez valamely a világban való tájékozódáson alapul, az objektív valóság valamely szubjektív visszatükrözésén, valamiféle probléma-megoldáson stb. Az állatok *viselkedésében* megtaláljuk *in nuce* azokat a tevékenységeket, amelyek az emberi gondolkodás alapját képezik. Engels írta valahol, hogy abban a tevékenységben, amikor a majom szét-töri a diót, hogy kivége a magot a héjából, az elemzés csíráját láthatjuk. Az emberi gondolkodás sajátossága — a gondolkodás összes fenti felfogásában — azonban fogalmi jellegében áll, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik a nyelvvel mint jelrendszerrel. De az emberi gondolkodás mint a világban való tájékozódás magasabb stádiuma nincs elszakítva az előző stádiumoktól, amelyekből az evolúció útján származik. Annál kevésbé, mert az agyunk rendelkezésére álló „bemenetek” rendszere analóg az állatokéval: ezek az érzékek. Ha az állat nem is gondolkodik úgy, mint az ember, legalább is bizonyos körön belül analóg eszközökkel tájékozódik a világban: a világ érzéki képeinek segítségével. Asszociálva egymással ezeket a képeket, és többé vagy kevésbé tartós kapcsolatokat alkotva közöttük, tájékozódik az állat a világban, alkalmazza a reakciót, és cselekszik alkalmazkodó módon, gyakran jobban és hatékonyabban, mint az ember. A világban való tájékozódásnak ez a mechanizmusa — az érzéki képek összekapcsolása a gyakorlat alapján — nem tűnik el az embernél sem, hanem alapvetően átalakul. Az emberi gondolkodás mint a világban való tájékozódás emberi formája gondolati-nyelvi egység, mivel nyelvi jelek (nem szükségszerűen hangjelek) nélkül a fogalmi gondolkodás nem valósítható meg. Az emberi gondolkodásban azonban benne foglaltatik az a képi tartalom is — a világ visszatükrözésének és a képek egységbe kapcsolásának specifikus mechanizmusával —, amely a világban való tájékozódás nyelv előtti, állati szakaszából származik. Ez természetesen a megismerés emberi szakaszában is összekapcsolódik a nyelvvel, s ennek következtében másképpen van meg szervezve, más a struktúrája, de mégis olyasvalami, ami túllép a *tisztán nyelvi* folyamaton.

Ezen nem csodálkozhatunk, ha megértjük az emberi megismerő képesség genezisést és fejlődését. Elegendő azonban, ha leszűkítjük a nyelvi-gondolkodási monizmus kiinduló tézisést, hogy a leírt állapot alapján ezt a tézist megcáfó-lódni lássuk. A valóságban ugyanis az így leszűkített és vulgarizált kiinduló

tézis valóban megcáfolódik. Annál is inkább, mert a megfigyelések ugyanakkor azt mutatják — ami a fentiek alapján érthető —, hogy a gondolkodás folyamatában a nyelvi oldal nem mindig kifejtett alakban, a mondatfelépítés nyelvtani törvényeinek megfelelően fordul elő, és hogy ebben a tekintetben ugrások következnek be ezen folyamatok lerövidített jellege következtében stb.

Ugyanezt mondhatjuk el annak az érvek a megcáfolására, amely arra hivatkozik, hogy — amint azt megfigyelések mutatják — a gondolati munka egyes lépései nem tudatos módon mennek végbe: álomban, a probléma megoldásával kapcsolatos munka látszólagos szüneteiben, amikor „hirtelen” feldereng előttünk a gondolat arra vonatkozólag, hogyan kell megoldani a bennünket intenzíven foglalkoztató problémát, éppen abban az időszakban, amikor felfüggesztettük a vele kapcsolatos munkát stb. Agyunk igen bonyolult és számunkra nem mindig teljesen tudatosan működik. De ez nem mond ellent a gondolati folyamatok és a nyelv közötti szerves kapcsolatok meglétének, mert végül is nem csak és nem elsősorban álomban, azaz az agy munkája tekintetében nem teljesen tudatos állapotban gondolkodunk, és különben egyszerűen nem tudjuk még, hogy hogyan mennek végbe ezek a nem-tudatos folyamatok, milyen szerepet játszanak bennük a nyelvi gondolkodáson keresztül megszerzett mechanizmusok.

II. A második félreértés abból a téves meggyőződésből ered, hogy lehet pusztán képek asszociációjával gondolkodni, és a nyelv csak *ex post* lép be, úgy hogy a szavak, a mondatok a nyelven kívüli gondolkodási folyamat termékének „külső köntösét” alkotják, és akkor szükségesek, ha e folyamat eredményeit kell közölni másokkal, de nem szükségesek ahhoz, hogy ezek a folyamatok végbemehessenek, és hogy saját használatra megtarthassuk eredményeit.

Az ötvenes évek elején G. Révész kezdeményezése alapján a nyelv és a gondolkodás problémáinak szentelt symposionra került sor. A felszólalások szövegét az *Acta Psychologica*-ban közzétették (X. köt. 1954. 1—2. sz.). A többi között megtaláljuk ott a nyelvhasználat nélküli gondolkodás lehetősége szélsőséges képviselőjének, B. L. van der Waerden matematikusnak felszólalását is. Ez a felszólalás olyan jellemző a szerző személyére tekintettel is, hogy a bennünket érdeklő tézis illusztrációjaként választhatjuk.

Van der Waerden megállapítja, hogy a geometriai gondolkodásban a nyelv csak *ex post* lép be, amikor *megnevezünk* valamely geometriai idomot, ami teljesen lényegtelen. Kérdéses fejtegetéseit teljes egészükbe idézem, mivel világosan leleplezik gondolatmenetének hibás voltát; ez a gondolatmenet, bár nem ilyen szélsőséges formában, gyakran előfordul a nyelvi-gondolati dualizmus híveinek fejtegetéseiben (lásd például különböző természettudósok hozzászólásait ehhez a kérdéshez, amelyeket Fr. Kainz idéz az *Acta Psychologica* ugyanezen kötetében).

Konkrétan az úgynevezett Pascal-féle spirálisról (franciául: limaçon = csiga — szerk. megj.) van szó. Miután idézte a „csigának” Pascal által megadott definícióját, van der Waerden a következőket írja:

„A ‚csiga’ fogalmát ismerő minden matematikus elméjében ezt a fogalmat három, asszociatív egymással összekapcsolt képzet képviseli:

1. Egy főképpen motoros jellegű képzet, nevezetesen annak képzete, hogyan képezzük ezt a görbét vonalak megrajzolása, szakaszok átvitele stb. segítségével.

2. A ‚csiga’ külső megjelenésének vizuális képzete.

3. A ‚csiga’ nevének nyelvi képzete (a ‚csiga’).

Az első képzet a lényeges; ha ezt elveszítjük, elvesztjük a 'csiga' fogalmát is, még ha tudjuk is, hogyan fest az, milyen a külső megjelenése... *A nyelvhez ennek semmi köze: meg lehet rajzolni a 'csigát' saját használatra, és meg lehet vizsgálni, anélkül hogy valakinek is át akarnánk adni a vizsgálat eredményeit. A 'csiga' megrajzolása egy bizonyos művelet, nem pedig gesztus.*

A második, vizuális képzet már nem annyira szükséges: a 'csiga' keletkezésének módjából mindig le lehet vezetni az alakját.

A harmadik képzet, a 'csiga' neve, teljesen lényegtelen. Hiszen Pascal, ennek a 'csigának' felfedezője, először motorosan hozta létre; ezután észrevette, hogy hasonlít a 'csigához' — és csak ekkor adta neki a 'csiga' nevet. Teljesen világos fogalma volt a 'csigáról', mielőtt nevet talált volna ki számára.³⁴

A gondolatmenet hibás volta kézenfekvő, azonnal ki lehet mutatni. Ezért értékes számunkra mind polémikus, mind didaktikai szempontból. A vita annál is inkább szükséges, mert olyan emberekről van szó, akik a szakterületükön kiváló tudósok — ez különben nem indokolja azt, hogy véleményüket tévedhetetlen beszámolóknak tartsuk a valóságról. A kiváló tudósoknak a tudós szellemi munkája módjáról tett kijelentéseit is csak annak lélektani bizonyítékként kezelhetjük, hogy ezek az emberek mit gondolnak ezekről a lélektani folyamatokról, nem pedig annak bizonyítékként, hogy valóban úgy van, ahogy gondolják. Sajnos az olyan jelentős pszichológusok is, mint Fr. Kainz, néha helytelenül járnak el, mivel a megfelelő introspektív jegyzőkönyveket annak *bizonyítékként* tekintik, hogy a dolgok valóban így állnak, ahogy ezt az adott jegyzőkönyv bemutatja.

Van der Waerden hozzászólásában három gondolatot kell mindenekelőtt figyelembe venni.

1. *A geometriai műveletekben a nyelv csak az eredmények közléséhez, nem pedig a realizálásához szükséges.*

A szerző *expressis verbis* azt állítja, hogy a Pascal féle spirális képzet tisztán motoros jellegű. A szerző szerint Pascal először motorosan hozta létre a spirálist, és azután vette észre hasonlóságát a csigához. Sőt — minden nyelvi beavatkozás előtt — már teljesen világos fogalma volt erről a „csigáról”.

Itt két figyelemre méltó kérdés rejlik: az adott alkotó tevékenység jellege, valamint a vele kapcsolatos észlelés jellege.

Az első kérdésben szerzőnk megállapítása ellen erős ellenvetéseink vannak, habár éppen egy matematikus beszél a matematikus alkotó munkájáról. Annak érdekében, hogy minden áron bebizonyítsa azt a tézist, hogy a nyelv nem szükséges a gondolati folyamatokban, a következő képet rajzolja meg a matematikus alkotó tevékenységéről: Pascal ül magában és rajzol (közömbös, hogy ezt kézzel vagy képzeletben teszi); eközben a kép-asszociációkon kívül semmilyen gondolatot sem élhet át szóbeli alakban. Csak miután megrajzolta a spirálist és ennek vonalát a csiga alakjával asszociálja, akkor asszociálhatja vele a „csiga” nevet is.

Mindenekelőtt meg kell „védenünk” az itt Pascal által képviselt matematikusokat: itt ugyanis szellemi munkájukat asszociációkká degradálják. Szerencsére nem így van. Nyugodtan ígérhetünk minden pénzt annak, aki képes úgy megoldani valamely matematikai problémát, hogy közben gondolatok nélkül csak képeket asszociál, és eközben szóbelileg semmit sem gondol el. Nem vehetjük komolyan a matematikus gondolati folyamatának ilyen ábrázolását.

³⁴ Van der Waerden, B. L.: Denken ohne Sprechen. Acta Psychologica, 1954. X. köt. 1—2. sz. 166. o. Kiemelés tőlem — A. S.

Először is van der Waerden elfeledkezik arról, hogy az ilyen folyamat általában a *probléma felvetésével* kezdődik. A matematikus, mint minden tudós, valamely problémából indul ki, amely kapcsolatban van más munkáival; ezzel kapcsolatosan állítja maga elé a kutatási *feladatot*; ezt csak a nyelvben lehet elgondolni. Az adott esetben közömbös, hogy ez a köznyelv-e vagy a matematikai szimbólumok specializált nyelve; a legtöbbször ennek a két nyelvnek sajátos keverékéről van szó.

Másodsor: maga a probléma megoldása nem áll a vonalak gondolat nélküli megrajzolásából és a képek asszociálásából, mivel a tudósnak mintegy össze kell vetnie műveleteit és ezek eredményeit a felállított feladattal, ami ismét nem lehetséges nyelvi gondolkodás nélkül.

Végül harmadszor: a matematikus következtet, nemcsak rajzolja és asszociálja a képeket, de másoknál pontosabban következtet is. A következtetés pedig logikát, logikai kifejezéseket igényel, amelyek mindig nyelvek (itt közömbös, hogy milyen ez a nyelv). Van der Waerden ugyan a továbbiakban kijelenti, hogy a logika is a képi-asszociációs gondolkodás területe, és nem a nyelvié, ezt a tézist azonban bizonyosan nem lehet fenntartani.

2. A fenti idézet *implicité* különben még másik gondolatot is tartalmaz: az *érzéki észlelés, amely a geometriai műveletekkel kapcsolatos, teljesen független a nyelvtől*. Ez szerzőnk számára axióma, de éppen itt látszik meg azon kérdések ismeretének hiánya, amelyekről igen apodiktikusan nyilatkozik.

Jelenleg nem csak az introspekcióból — amely a benne foglalt szubjektívizmussal miatti mindig félrevezethet —, hanem a nyelv patológiájára vontakozó konkrét vizsgálatok objektív adataiból és a fejlődéslelektanból is tudjuk, hogy az érzéki észlelés struktúrája, a bennünket körülvevő világ érzéki artikulációjának módja függ a világ megismerésének folyamatában kialakult fogalmi sémáktól, amelyek aztán visszahatnak erre a megismerésre. Gondolati-nyelvi absztrakció nélkül Pascal nem tudta volna átélni az egyenes, a pont, a kör és a spirális képzetét, már csak azért sem, mert ilyen alakzatok a valóságban nincsenek. Azt, hogy elképzelhetünk különböző geometriai alakzatokat anélkül, hogy egyidejűleg kifejezetten átélnénk a nevüket is, nem jelenti — amint ezt minden pszichológus tudja — sem azt, hogy egyáltalán ne élnénk át e neveket valamely alakjukban, sem azt, hogy ezek a képzetek általában lehetségesek lennének anélkül, hogy a fogalmi gondolkodás útján ne vezethetnénk be a megfelelő artikulációt és strukturalizálást a valóság érzéki észlelésébe. Ezek a felfedező vagy alkotó észleletek vagy képzetek, amelyek szerzőnk szerint teljesen el vannak szakadva a nyelvi gondolkodástól, éppen hogy a legszorosabban össze vannak kötve a gondolkodással. Nyelvi gondolkodás nélkül *ilyen* képzetek egyszerűen lehetetlenek lennének. A lehetőségükben való naív hit, amely a felületes introspekció alapján alakul ki, számos hibát okozott az adott kérdésre vonatkozó megfontolásokban.

3. Végül van der Waerden azt a meggyőződését hangoztatja, hogy *teljesen világos fogalmaink lehetnek a nyelvi gondolkodás, szűkebben a nevek hozzájárulása nélkül*.

A fentiekben elmondottak alapján ez a nézet következetes. Ez azonban nem változtatja meg azt a tényt, hogy téves. *Ilyen* tételt nem fogadhat el sem a nyelvpszichológus, sem a filozófus, aki nézeteit a tudomány adataira kívánja alapozni, sem pedig — másrésztől — az intuicionista filozófus sem. Az első azért nem, mert nem ismerünk olyan tényeket, amelyek *fogalmak* averbális úton való megalkotását igazolnák; a második azért nem, mert következetesen védve

a „valódi” megismerés intuitív jellegét, nem ismeri el, hogy a fogalmak, hagyományos értelmükben, elemei ennek a megismerésnek.

Mindenesetre a tudomány azon diszciplinájának szempontjából, amelyek a gondolati folyamatokkal foglalkoznak, az a tétel, hogy a nyelv csak *ex post* lép be, hogy megtaláljuk a neveket a nyelven kívüli gondolkodás már kész termékei számára, valamint az a tétel, hogy kialakíthatunk fogalmakat teljesen a nyelv nélkül, védhetetlen. Hasonlóképp áll a helyzet különben azzal a tétellel is, hogy a gondolkodás velünk születik, a nyelvet viszont megtanuljuk (uo. 173. o.), vagy azzal, hogy — ellentétben minden erre vonatkozó eddigi tudásunkkal — a süketnémák gondolkodnak, *mivel velük született* képességük van a gondolkodásra, hasonlóan a normális emberekhez, és gesztusnyelvük csak hozzáadás, amely csak azt fejezi ki, ami a gesztusoktól függetlenül, kész alakban már megvan (uo.).

III. A nyelvnek a gondolkodási folyamatban való szerepére vonatkozó harmadik fajta félreértés az állítólag aszemantikus jellegű művészeti tevékenységek, mint a zene, az absztrakt festészet stb. elemzésével kapcsolatos. A zeneszerző — mondják egyesek — hangokban gondolkodik; a festő pedig, aki nem figuratív műveket készít, színekben. Ez — mondják ennek az álláspontnak hívei — szintén gondolkodás, de semmi köze sincs a nyelvhez.

Ebben a gondolatmenetben legalább két hiba van: az egyik az itt használt „gondolkodás” szó többértelműségével kapcsolatos, a másikat pedig az emberi értelem szóban forgó tevékenység-típusai és a nyelvi gondolkodás közötti kapcsolatra vonatkozó felületes ítélet határozza meg.

Tudjuk, hogy a zeneélvezőktől azt kívánják, hogy „tisztán hangilag” éljék a zenét, és nem asszociált képekre ültetve. Itt arról van szó, hogy a zene *közvetlenül* hozzon létre érzelmi állapotokat; ezzel együttjár az úgynevezett programzene leértékelése. Más kérdés, mennyire lehet ezt a követelményt megvalósítani, a követelmény azonban világos. Könnyen átvihetjük ezt a zeneszerzőre is: ha a hallgatónak „tisztán hangilag” kell átélniük a zenét, akkor ugyanez vonatkozik az alkotóra is, akinek hangokban kell kifejeznie, átadnia érzelmi állapotait, közvetítő kép és még kevésbé szóbeli gondolat átélése nélkül. Ez a követelmény ismét világos; tegyük fel, hogy „tisztán” meg is valósítják.

Felmerül a kérdés, hogy az alkotó, aki „tisztán” és „közvetlenül” teszi át érzelmeit hangokra vagy színrendszerekre, *gondolkodik-e*. Ha erre a kérdésre igenlő választ adunk — amint azt a nyelv nélküli zenei vagy festői gondolkodás elméletének hívei teszik —, akkor a „gondolkodni” szó speciális, kifejezetten kiszélesített jelenségével van dolgunk. Azoknak érvelése, akik a nem-szemantikus művészeti alkotómunkára hivatkoznak, nem játszik szerepet a nemverbális *fogalmi* gondolkodás lehetőségéről folyó vitában. Ezt világosan látnunk kell, hogy ne essünk bele a használt kifejezések többértelműségéből származó hibába. Vajon gondolkodás-e a vágyakozás, a nosztalgia, az elkeseredés, az öröm stb. érzések átélése? Ezeket az érzelmeket általában gondolatok kísérik, már csak a saját érzelmi állapotra vonatkozó reflexiók alakjában is, magát ezeknek az érzelmeknek átélését azonban nem nevezzük gondolatnak. Miért lenne tehát ezeknek az érzelmeknek „tisztán” lefordítása vagy kifejezése hangok, színek stb. alakjában gondolat? Végső soron használhatjuk ezt a szót, ekkor azonban tisztában kell lennünk többértelműségével, és nem csodálkozhatunk, hogy azok az ismertetőjegyek, amelyek a gondolkodási folyamatra a „gondolkodás” szó egyik értelmében (ha a fogalmi gondolkodásra vonatkozik) jellemzőek, nem

felelnek meg azon másik folyamat ismertetőjegyeinek, amelyet ugyanezzel a szóval nevezünk meg, de más értelemben.

A kérdés azonban bonyolultabb, ha figyelembe vesszük az ilyen „tisztá” zenei vagy festői alkotó folyamat viszonyát a nyelvi folyamatokhoz. Ennek a viszonyoknak két elemére szeretnénk itt rámutatni.

Először: még ha fel is tételezzük a zenei vagy a festői alkotás teljes elszakítottságát a verbalizációtól, nem szabad elfelejtenünk azt a tényt, hogy mindkét terület a saját specifikus *nyelvével* dolgozik, amely az értelem terméke. Tehát mindenek ellenére az ilyen alkotómunkát is terheli a nyelvvel való kapcsolat „bűne”, és ez is *valamilyen nyelven* történik.

Nem kétséges, hogy a matematikai szimbólumok rendszere sajátos nyelv, amely a szónyelv alapján születik és — végső soron — átültethető erre a nyelvre. Nos, a zenének is nem kevésbé gazdag és pontosan megfogalmazott nyelve van — legalább is ha a zenei jelölésről van szó —, ehhez járul a harmónia, az ellenpontozás, a kompozíció stb. számos elve, amelyeket a szónyelv eszközeinek segítségével öntenek szavakba. Csak a laikus képzelheti el, hogy a komponálás abból áll, hogy a zeneszerző leül a karosszékre, behunyja szemét és átéli a dallamot. Ez sohasem volt így, *hasensu stricto* komponálásról volt szó, és jelenleg kevésbé van így, mint bármikor, mivel a modern zene kigondoltabb és „kiszámítottabb”, mint valaha. A műveleteket a zenei nyelvben nagy mértékben automatizálni lehet, ha megfelelő gyakorlottsággal rendelkezünk ennek a nyelvnek használatában, ez azonban nem változtatja meg azt a tényt, hogy meghatározott nyelv törvényeivel dolgozunk. Aki latinul tanul, az kínlódik a *consecutio temporum* miatt, aki viszont annyira elsajátította ezt a nyelvet, hogy számára a használata automatikussá vált, nem fordít figyelmet ezekre a törvényekre, habár hibátlanul alkalmazza őket. Hasonló a helyzet, amikor az összhangzattanban megtanuljuk a szeptimakkord feloldását. Ezt minden zeneszerző automatikusan végzi el, annyira, hogy a helytelen megoldással is kacérkodik, hasonlóképpen ahhoz, ahogy a stilisztikában kacérkodik pl. azzal, hogy a mondatot „mert”-tel kezdjük, ami nyelvtanilag valaha megengedhetetlen volt. Mindez azonban nem változtatja meg azt a tényt, hogy itt nyelvet használunk.

A zenei alkotás esetében bizonyosan nyelv segítségével „gondolkozunk”, a zene nyelvével, még ha elvonatkoztatunk is a szónyelv hozzájárulásától, amelyről az alábbiakban lesz szó. A zenei *alkotás* a szó jó értelmében mindig *értelmi* termék volt, és most, mint már említettük, még inkább az, meghatározott nyelven történik, amely a szónyelv alapján született, és ezzel elszakíthatatlanul össze van kapcsolva.

A festészettel kapcsolatban a helyzet bonyolultabb, mivel a zenétől eltérően itt nincs formalizált nyelvvel dolgozunk. A festészet azonban még inkább és még erősebben össze van kötve a szónyelvvvel. Itt sem igaz, hogy a festő „tisztán” képeket vagy színeket átélve alkot. Minden átélés mellett az alkotó festő mindig tudott, és pedig sokat: a perspektíváról, a színek összeállításának törvényeiről stb. Vegyük például az impresszionistákat, mert talán róluk tudunk ebből a szempontból a legtöbbet: az impresszionisták bizonyára átélték élményeiket, de tudatosan, gazdag elméleti tudás alapján fejezték ki őket. Még nagyobb mértékben vonatkozik ez a modern absztrakt festészetre, amely — a modern zenéhez hasonlóan — hatalmas mértékben intellektualizált alkotó munkát követel, s amelyik sajátos, tudatosan alkalmazott számítás. Nem beszélék itt a „mázolókról”, akik tehetségtelenségüket palástolják az absztrakt festészetel, hanem a *sang pur* festőkről, pl. Picassóról. Tehát durva félreértésen alapul

az a tétel, hogy a „művészi gondolkodás” a *sensu stricto* gondolkodástól függetlenül megy végbe.

A fentiekben elmondottakhoz azonban még egy második szempont is járul: Nemesak arról van szó, hogy az alkotó művész a tevékenységében mindig használ valamely nyelvet, amely így vagy úgy kapcsolatban áll a szónyelvvvel, hanem arról is, hogy a művészi alkotómunkát nem lehet elszakítani az *erre az alkotótevékenységre vonatkozó reflexióktól*, amelyek *mindig* a szónyelven történnek. A művész nem csak alkot, hanem az alkotás közben *értékeli* is azt, amit alkotott, helyesbítve alkotásának további menetét. Ez az értékelés már par excellence értelmi és nyelvi jellegű, ugyanis bizonyos elfogadott szabályok és konvenciók alapján történik. Így tehát a művész az alkotás aktusában legtöbbször tudatosan használ bizonyos nyelvet, amely mindig kapcsolatban van a szónyelvvvel. Ehhez járul a saját alkotásra vonatkozó reflexiók nyelve, amely reflexiók nem *külső* jellegűek az alkotási aktushoz viszonyítva, nem *ex post* kerül rájuk sor, hanem szervesen összefonódnak magával az alkotás aktusával, befolyásolják, és egységet alkotnak vele.

A zenei vagy a festői gondolkodás ebből a szempontból sem egyszerűen nyelven kívüli.

IV. A félreértések negyedik és utolsó típusa a nyelvek nagy számával és változékonyságával kapcsolatos. Ezek a nyelvészet talaján felmerülő félreértések. Eric Buyssensnek a dualista álláspont melletti érvelésével szemléltetem őket, amely szintén a G. Révész által szervezett symposionon hangzott el.

1. Buyssens mindenekelőtt a nyelvek plurarizmusában lát érvet a gondolkodás és a nyelv függetlensége mellett: hiszen ugyanazt a gondolatot különböző nyelven lehet kifejezni.

Itt hallgatólagosan — de hibásan — két dolgot tételeznek fel: hogy létezik valamely, a nyelvtől független „egy és ugyanazon” gondolat, valamint hogy ez a gondolat kész és független a nyelvtől, és a különböző nyelvek csak „kifejezik”. A szerző tehát feltételezi azt, amit bizonyítani akar — a nyelv és gondolkodás dualizmusát: ezzel az egész levezetés értékét veszti.

A valóságban legalább ugyanilyen joggal állíthatjuk, hogy nincs kész, nem verbalizált gondolat, amelyet a különböző nyelvek — valami objektíven létező külsővé válásának értelmében — csak „kifejtenének”, hanem hogy a megismerési és a közlési folyamatok különböző nyelveken realizálódnak, amely nyelveknek tartalmi egyezését az azonos tárgyhöz való viszonyítás, valamint a különböző nyelvek kölcsönös fordíthatósága magyaráz meg. Ebben a második értelmezésben a dualisztikus implikációk eltűnnek, de fennmarad a probléma. Egyszerűen azért, mert nem tételezzük fel azt, amit még be kell bizonyítani.

2. A szerzőnek továbbá az a véleménye, hogy a nyelv és különösen a szóalkotás változékonysága azt bizonyítja, hogy a gondolat a saját verbalizálása előtt és ettől függetlenül létezik. Ez nyilvánvalóan helytelen meggyőződés. Nem szükséges, hogy a nyelv változása a gondolkodási módok változásának *következménye* legyen. Nem említem azt a tényt, hogy valamely tartalmi szempontból azonos gondolatot a nyelv fejlődésének különböző stádiumaiban különböző szavakkal gondolhatunk végig — és ehhez még nem kell, hogy szavak nélkül létezzék, és ebben az alakban ösztönözze a nyelvnek a kifejezéshez szükséges változásait. Nem említem azt sem, hogy a nyelv körében lezajló bizonyos változások — a fonetika és a nyelvtan-területén — egyáltalán semmi kapcsolatban sincsenek új fajta gondolatok verbalizálási eszközei megszerzésének szükségességével. Ha a nyelvnek azokra a változásaira fordítjuk figyelmünket, amelyek

valóban kapcsolatban vannak a világ megismerési artikulációjának módjában bekövetkező változásokkal (a legegyszerűbb példákat itt a szóalkotás vizsgálata adja), itt sem találunk bizonyítékokat a mellett a tétel mellett, hogy a gondolkodási módokban történő változások *megelőznék* a nyelv változásait, és azon monisztikus tézis ellen, hogy itt inkább egy egységes folyamatnak, a fogalmi-nyelvi gondolkodás fejlődésének két, csak elvonatkoztatás által elkülöníthető aspektusával van dolgunk. A szóalkotás tehát nem azt bizonyítja, hogy a gondolat a nyelv előtt létezik, és szóban való kifejezésre vár, hanem azt, hogy a valóság új jelenségei új — szóbeli-gondolati — megismerési megragadást igényelnek. Ez lehetett a helyzet akkor is, amikor — BuysSENS példáit véve alapul — be kellett vezetni olyan új kifejezéseket, mint „agnosztikus”, „ciklon”, „radar” stb.

3. Az idegen nyelvek tanulása megköveteli, hogy leszokjunk az anyanyelvről az új nyelvre való *fordításról*. BuysSENS szerint itt az új nyelv kifejezései közvetlenül *összekapcsolódnak* a gondolattal, ugyanis *feltételezi*, hogy a kész gondolat minden nyelvtől függetlenül létezik, és várja „kifejezését” ezen a másik nyelven. Ez a feltételezés teljesen hibás és önkényes. Elegendő ugyanis másképpen kifejezni a problémát, azt kívánva, hogy az új nyelvet tanuló kezdjen ezen a nyelven *gondolkodni*, és máris eltűnik az, amit a probléma BuysSENS által adott megfogalmazása sugalt. Nem akarom itt megoldani a problémát, csak ki akarom mutatni, hogy BuysSENS érvelése egész idő alatt álláspontja helyességének *szóbeli szuggerálásán* alapul, amely álláspontot a megfogalmazásban *feltételez*.

4. Végül a dualisták utolsó érve. A matematikusok a műveleteikben különleges nemzetközi jelrendszert használnak. Ebből, úgymond, az következik, hogy nyelv segítségével nélkül gondolkoznak. A hiba itt természetesen az, hogy minden nyelvet az etnikai nyelvvel azonosítanak, valamint, hogy nem értik a matematikai szimbólumok és az etnikai köznyelv közötti genetikai és tartalmi kapcsolatokat.³⁵

Ezeknek a fejtegetéseknek befejezéséül érdemes még egy gondolatot előadni, amely magyarázza azt, hogy az introspekciót használó és a nyelvlektan eredményeit nem kellőképpen ismerő emberek körében miért támad az a téves elképzelés, hogy lehet gondolkozni valamilyen nyelv nélkül. A nyelvlektanban ismert jelenség a szavak „áttetszősége” a jelentések számára, tehát az a különböző szerzők által hangsúlyozott tény, hogy a szónyelvben a jelentések közvetlenül azon tárgyak képeivel kapcsolódnak össze, amelyekre vonatkoznak, nem pedig a szavak képeivel, amelyek — annak következtében, hogy a szójelek használatának funkciója rutinizálódik — eltűnnek látókörünkéből. Ebből az következik, hogy gondolkodás közben nem vesszük észre a szójeleket, amelyeknek segítségével gondolkoznak, nem pedig az, hogy valóban nélkülük gondolkoznak. Ez nagy és alapvető különbség, és lehetővé teszi annak megértését, hogy az emberek miért esnek bele gyakran és könnyen abba az illúzióba, hogy van nyelven kívüli gondolkodás, és hogy miért védik meggyőződéssel, de helytelenül ezt az illúziót. Sokan elkövették ezt a hibát; még a vizsgálatoknak ezen a területén oly nagy érdemeket szerző gondolkodók is, mint Szecsenov és Russell is hasonló véleményeket hirdettek. Érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban A. Potyebnya megállapítását, hogy „szavak nélküli emberi gondolkodás képessége csak szavak következtében van meg”.³⁶

³⁵ A dualisták által ezzel az érveléssel kapcsolatban előadott példák az Acta Psychologica, 1954. X. köt. 1—2. számának 157—160. oldalán található meg.

Hosszadalmasan követtük nyomon a dualisták érvelését. Mindez azt az egyet mutatta: nincsenek tárgyi, nem hibákon és félreértéseken alapuló érvek a dualizmus mellett. Ha nem fogadjuk el az intuicionizmus metafizikáját *alapfeltételként*, akkor nem lehet megfigyelhető esetekre hivatkozni, amelyekben a gondolat valamely nyelvtől függetlenül, „nem verbalizált” alakban jelentkeznék. Ellenkezőleg, a tapasztalat alapján a gondolati-nyelvi monizmus mellett kell döntenünk.

Érdeemes ezzel kapcsolatosan néhány szót szentelni G. Révész nézeteinek.

Ha Révész egyetért ennek a tételnek első, antidualisztikus részével, akkor nem ért egyet második, promonisztikus részével. Ő ugyanis leszűkítő módon értelmezi a monizmust mint a gondolkodás és a nyelvhasználat *azonosításának* elméletét, abban az értelemben, hogy e felfogás szerinte nem veszi észre a fogalmi gondolkodás problematikájának mint *nyelvben való gondolkodás* problematikájának két-aspektusos voltát. Elvetve az így felfogott monizmust, G. Révész kidolgozza egy sajátos dualisztikus monizmus koncepcióját, amely elismeri a nyelv és gondolkodás egzisztenciális egységét, de ugyanakkor funkciójuk dualizmusát hirdeti. Véleményem szerint Révész *szándéka* helyes, a megvalósítás általa választott útja (a funkciók teljes különbözőségének elismerése) azonban téves irányba vezet. Ezt mutatja a nyelv és a gondolkodás funkciójának dualizmusa mellett felhozott érveinek elemzése.

A gondolkodás megismerési funkciójának és a nyelv közlési funkciójának szembeállítását nem szerencsés, mivel a szerző monisztikus kijelentései ellenére arra enged következtetni, hogy lehetséges nyelven kívüli gondolkodás, és a verbalizálásnak célja csak az emberek közötti kommunikáció. Lényegében azonban a gondolkodás megismerési funkciója nem realizálódik a nyelv *nélkül*; a nyelv közlési funkciója pedig nem realizálódik gondolkodás *nélkül*. Ezzel megdől a funkciók dualizmusának egész konstrukciója, mivel ellentétben áll azzal a tézissel, hogy ennek a kapcsolatnak tagjait egzisztenciális monizmus jellemzi. Ez az önmagát megsemmisítő ellentét az *ad hoc* konstrukció eredménye, amely létét a szerző azon törekvéseinek köszönheti, hogy elkerülje a monizmus szűk értelmezésének következményeit; ezt a törekvést azonban nem megfelelő eszközök segítségével realizálja.

Hasonló a helyzet azzal a szembeállítással, amely szerint a gondolat mindig bizonyos személy gondolata, a nyelv pedig társadalmi jellegű. Ez a szembeállítás különben az előbbiek következménye. A gondolat mindig valakinek a gondolata, ugyanakkor azonban társadalmi jelenség is, mind azért, mert az egyén gondolkodását a társadalom határozza meg és az lehetetlen emberi közösségben való részvétel nélkül, mind pedig azért, mert például az egyén tudományos vagy politikai gondolkodása hatást gyakorol a társadalomra. Hasonlóképpen a nyelvnek nemesak társadalmi funkciója van — mint közlési eszköznek —, hanem az egyes egyén gondolkodási eszközének funkcióját is ellátja.

Ugyanígy hibás a gondolat és a nyelv funkciójának szembeállítását azon az alapon, hogy a gondolat, úgymond, főképpen elvont képeket, a nyelv viszont szimbolikus jeleket használ; hibás az a tétel is, hogy a gondolkodás és a nyelv fenomenológiai elemzése feltárja a gondolkodás és a beszédaktusok különbségeit.

Mint már említettük, a szerző helyes célt kíván elérni, el akarja határolni magát a monizmus bizonyos leegyszerűsítő értelmezésétől. Mivel azonban nem megfelelő eszközöket használ, nehézségei támadnak, és ellentmondásba kerül

³⁶ Потебня: Мысль и язык. 1922. I. köt. 131. o.

saját monisztikus tézisével. Ebből a következő következtetést vonhatjuk le: el kell érni ezt a célt, elkerülve az egzisztenciális monizmus és a funkcionális dualizmus összekapcsolásának kísérletével járó „adót”.

Már fent megmutattuk, hogy az értelmezés milyen útja vezet ehhez a célhoz. Most ezt a gondolatot akarjuk kifejteni.

Ha a nyelv és a gondolkodás problémáiban a monizmus alapján állunk, akkor olyan álláspontot foglalunk el, amely annak a tézisnek elvetéséből áll, hogy a nyelv és a gondolkodás különválasztva és egymástól függetlenül létezhet. Természetesen — erre még egyszer felhívjuk a figyelmet — itt a sajátosan *emberi* gondolkodásról vagy másképpen a *fogalmi* gondolkodásról beszélünk. Azt állítjuk tehát, hogy a megismerési és a közlési folyamatban a gondolkodás és a nyelv használata az egésznek elszakíthatatlan elemeiként fordulnak elő. Ez az együttes olyan szerves, a kölcsönös összefüggés olyan szoros, hogy egyik elem sem fordulhat elő önállóan, „tisztán” alakban. Éppen ezért a két elemnek nincsen különálló funkciója, amelyeket egymástól elválasztva lehetne kezelni, vagy szembe lehetne állítani.

Tehát a gondolkodást és a nyelvhasználatot a világ ember általi megismerése, a megismerésen való reflexió (és az önmegismerés), valamint az eredmények közlése egységes folyamatának két oldalaként, avagy két aspektusaként kezelhetjük. Felhasználva Saussure hasonlatát a hang és jelentés egységéről a szóban, azt mondhatjuk, hogy a nyelv használata és a gondolkodás mintegy két oldala ugyanannak a papírlapnak amelyről nem lehet az egyik oldalt leválasztani a másik megsértése nélkül. Így tehát az egységes folyamat különböző oldalainak vagy aspektusainak elméletét állítjuk a különböző funkciók elméletének helyére, amelyet a nyelvi-gondolati monizmus keretei között Révész javasol.

A mi elméletünk a folyamat két oldalának egységét hirdeti, ugyanakkor nem azonosítja őket.

A gondolati-nyelvi folyamat egységét a történeti genezise magyarázza meg. Az emberi gondolkodás a társadalmi munkafolyamat alapján jött létre, ennek eredményeképpen, és egyben további fejlődésének tényezőjeként. Az emberi tudat — a valóság specifikusan emberi, absztrakt, általánosító, fogalmi megismerési képességének értelmében —, valamint a nyelv — mint az emberi kommunikáció eszköze — az emberek társadalmi együttműködésének keretében jön létre. Az ember fejlődéséről való jelenlegi tudásunk fényében hangsúlyoznunk kell Marx antropogenetikus, szociogenetikus koncepciójának — amelyet a *Német ideológiában* találunk meg —, valamint Engels következtetései-
nek zsenialitását, amelyeket *A munka szerepe a majom emberré válásában* című munkájában találunk meg.

A gondolkodásnak és a nyelv használatának egysége különböző eredetű elemek egysége, amelyeket csak a társadalmi fejlődés kapcsol össze szétválaszthatatlan egésszé. A szónyelv genetikusan az állati kiáltásokból fejlődött, amelyek emóciókat fejeznek ki, és az emócionális, érzelmileg „ragályos” kommunikáció céljára szolgálnak. A gondolkodás viszont a világban való emberi tájékozódás meghosszabbítása és továbbfejlesztése, amely orientációt a környező világnak az állati pszichikumban való konkrét, képi visszatükröződése jellemez. Az ebben a világban való állati tájékozódásban csíra-alakban előfordulnak azok az értelmi tevékenységek, amelyeknek a nyelvi jelek segítségével történő fejlődése a fogalmi gondolkodáshoz vezet.

A világ megismerése egységes folyamatának elválaszthatatlan oldalai az emberben nem csak eredetük tekintetében különböznek egymástól. Erede-

түк különbségével kapcsolatosan különböznek tartalmuk tekintetében is. Az emberi gondolkodás nyelvi, s ezért absztrakt és általánosító: minden szó általánosít. A gondolkodás azonban felhasználja a világban való tájékozódás nyelv előtti eszközeit is: a konkrét érzéki képeket és asszociációikat. A nyelvi gondolkodás szakaszában nem lehet ezeket elválasztani a nyelvtől már csak azért sem, mert az érzéki észlelés struktúrája függ a nyelv által a megismerés számára megszabott kategóriáktól. De a konkrét érzéki képek mégis különböznek az absztrakt szavaktól, a fogalmaktól. Bár a nyelvvel vannak összekapcsolva, össze vannak kötve kifejezéseivel, a valóság képei mégsem nyelvi természetűek. A gondolkodás ezért nem azonos a nyelv használatával, gazdagabb ennél. A monizmus elválasztása attól az értelmezéstől, amely azonosítja a nyelv használatát és a gondolkodást, egyáltalán nem kell, hogy a funkciók dualizmusának elismeréséhez vezessen.

A nyelvi-gondolkodási egység elemeinek ez a különbsége fejlődésük viszonylagos autonómiájában jut kifejezésre. A nyelv hang-oldala saját törvényei szerint fejlődik, és — mint fent már említettük — vulgarizálás lenne minden fonetikai, morfológiai változás megfelelőjét a gondolkodás módjának változásaiban keresni. A megfelelésnek ilyen általánosító feltételezése még a szintaktikus változások vonatkozásában is egyoldalú lenne. A gondolati-nyelvi folyamat két aspektusa közötti különbség jelentkezik a logika és a nyelvtan különálló voltában is. Ez a téma azonban már különálló kidolgozást igényel.

Tehát: a nyelv és a gondolkodás egységes, de nem azonos; a nyelvi-gondolati monizmus a helyes álláspont, de ne vulgarizáljuk az azonosítási elmélet alakjában. Ennek a következtetésnek nagy jelentősége van az olyan problémák elemzése számára, mint a nyelv viszonya a valósághoz. Ez megváltoztatja ezeknek a problémáknak távlatait és megközelítésük módját. Ezért az e cikk tárgyát alkotó, a gondolkodás és nyelv viszonyával foglalkozó elemzés kiinduló pontja kell legyen azon vizsgálatok egészének, amelyek a nyelvnek a valóság tükrözésében való aktív szerepére vonatkoznak.

ЯЗЫК И МЫШЛЕНИЕ

Адам Шафф

Статья является частью книги посвященной активной роли языка в процессе познания. В статье автор занимается отношением языка к мышлению.

Исходя из определения языка, данного раньше, автор принимает *ex definitione*, что употребление языка является всегда мышлением, так как языковый знак *ex definitione* является носителем смысла. В то же время, суждение, что мышление невозможно вне языка, не имеет аналитического характера.

Эмпирических данных для решения вопроса об отношении мышления к языку автор ищет в генетической психологии и в исследованиях над афазией. Статья содержит анализ материала, который дают эти две дисциплины, проведенный *sub specie* проблем отношения мышления к языку.

На основе этого материала автор делает вывод, что термин «мышление» имеет двойный смысл: более широкий — когда он понимается как ориентировка в мире, более узкий, когда он понимается как мышление посредством понятий. В этом последнем случае мышление неразрывно связано с языком, хотя оно имеет также образные компоненты неязыкового характера, которые генетически происходят из дословесного периода развития функции ориентировки в мире. К такому решению вопроса приводят в равной мере эмпирические данные генетической психологии и патологии языка, как и отрицательные результаты анализа аргументации тех, которые защищают тезис о возможности несловесного понятийного мышления. Последняя часть статьи содержит развернутый анализ именно этого типа аргументации.

LANGUAGE AND THOUGHT

Adam Schaff

The study, being a part of a monograph on the active role of language in the process of cognition, discusses the relationship between language and thought.

Upon the definition of language which has concluded the author's earlier argumentation, it is clear *ex definitione* that to make use of language is also to think, because every linguistic sign is *ex definitione* a carrier of meaning. On the other hand, the question whether there can be thinking outside language, is not an analytical one.

Experimental data which may help us to solve this problem must be sought in the evolutionary psychology and in the study of aphasia. To establish the relationship between thought and language the author reviews and assesses recent developments in those two fields of research.

The author concludes that the term "thinking" has two meanings: if it is used in a broader sense it denotes general orientation in the world, while if it is used in a restricted sense it denotes conceptual thinking process. In the latter case, it becomes inseparably related to language, though it may have some pictorial elements of non-linguistic nature that might have generated during the pre-verbal period of the function of general orientation in the world. To support the above solution, empirical data can be found in the evolutionary psychology and in the pathology of language; the solution is also supported by the negative results of an analysis of the arguments that have been collected by the defenders of non-linguistic conceptual thinking. Their reasoning and arguments are examined in the closing part of the study.